

1843 ASKERİ TENSİKATIYLA “ÇOKLU ORDU SİSTEMİ”NE GEÇİŞTE REDİFLERİN İNTİBAKI VE NEFER TEDARİKİNDE YAŞANAN SORUNLAR*

Fatih AKYÜZ*

ÖZET

Modern ordunun gereksinimi devletin kötü gidişatına paralel olarak bilhassa XIX. yüzyılda artmış ve bu minvalde “asker” maddesi 1839 Tanzimat Fermanı’nda işlenmişti. Bu alanda II. Mahmud döneminde mühim reformlar yapılsa da askeri dönüşüm, Abdülmecid ve sonrasında önemli bir mesafe almıştır. 1843 askeri tensikat kanunu ile birlikte çoklu ordu sistemi ihdas edilmiş, imparatorluk toprakları beş parça olarak düşünülmüş ve her bölgeye birer ordu yerleştirilmiştir. Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan olarak isimlendirilen bu ordular, merkezleşen devletin en önemli göstergeleri olmuştur. Bu makalede, 1843’teki Osmanlı askeri düzenlemesinin ayrıntıları, orduların oluşum süreçleri, yedek niteliğindeki rediflerin asıl asker hüviyetinde nizamiyeye intibakları meselesi, nüfus sayımı ve kur’a gibi faaliyetlerin hayata geçirilmesi mevzuları incelenmiş, “ordu” mefhumunun Tanzimat ıslahatlarını uygulamada en önemli enstrüman haline gelmesi vurgulanmıştır. 1869 tensikatının konu dışında bırakıldığı bu çalışmada, orduların nefer temin etme işine odaklanılmış, merkezin aldığı kararların taşradaki akisleri ve bilhassa zorunlu askerliği tahkim etme çabaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı ordusu, Askeri tensikat, Redif, Askere alım, Kur’a-i şer’iyye

Giriş

Kriz ve Tarihi Tecrübe

Dünya tarihinin en büyük imparatorluklarından birini kuran Osmanlılar, şüphesiz XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa’nın da gündemini belirleyen

---

* Makalenin geliş tarihi: 2.11.2017 / Kabul tarihi: 5. 11. 2018.

** Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, fakyuz@gmail.com

büyük bir siyasi-askeri güç konumundaydı. Ancak Batı karşısında alınan mağlubiyetler ve bunların Osmanlı siyasi, idari ve askeri sisteminde meydana getirdiği tahribat, mevcut düzenin değişim ihtiyacını beraberinde getirdi. Bu nedenle XVII. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin en önemli gündem maddesi ıslahatlar konusu olmuştur. Doğası gereği devletin gücünü temsil eden en önemli unsur olan asker/ordu, alınan yenilgiler bağlamında "nizam"ın ve "ıslahat"ın merkezinde yer alır. Osmanlı idarecilerinin bu manada yenileşme hareketlerinin merkezine askeri reformu yerleştirmeleri - mağlubiyetler nedeniyle biraz da mecbur kalmış olmaları- teorik açıdan tutarlı ve isabetli görünmektedir.

XVII. yüzyıl devlet adamı Koçi Bey¹, IV. Murad'a sunduğu telhisinde gerilemenin durdurulup güçlü bir saltanatın dirtilmesini tartışırken; Katip Çelebi ve Naima, Sultan'a önerilerini arz ederken teklifleri hep askeri reform olmuştur. Bunda hedeflenen gaye, disiplinli ve etkili bir güç ile merkezi otoriteyi sağlamaktı. Onlara göre yeniden yapılanan ordu, merkezkaç güçlere (*kuvve-i ani'l-merkeziyye*) karşı merkezi hükümeti destekler ve böylelikle "kanun ve nizam" tesis edilirdi.² Bu minvalde Sultan IV. Murad ve 1656'dan 1702'ye uzanan süreçte Köprülülerin, icraatlarıyla bunu sağladıkları söylenebilir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Batının teknolojik avantajları ve sofistike savaş metotları bakımından Avrupa ordularının olumlu bir ivme kazanması, Osmanlılar ile "düşmanları" arasında kritik bir askeri dengesizlik yaratacağı benziyordu.³

---

¹ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1972.

² Avigdor Levy, "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No. 3, (July 1982), s. 228.

³ Levy, *a.g.m.*, s. 231.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa modelindeki geniş çaplı askeri ıslahat teşebbüsü,⁴ III. Selim'in önderliğinde Nizâm-ı Cedîd⁵ hareketiyle başlar ifadesi herhalde yanlış olmayacaktır. Öncekilere göre hedef ve vizyonu geniş, radikal bir program olan III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd'i, II. Mahmud devri için kuşkusuz önemli bir referans kaynağı olmuştur.⁶ Bu miras üzerine tahta

⁴ XIX. yüzyılın en vurucu özelliklerinden birisi, Stanford Shaw'ın işaret ettiği gibi geleneksel reformdan modern reforma geçişi temsil etmesidir. Klasik dönem Osmanlı ordusunun yaptığı fütuhattan dolayı "eski"nin referans gösterilmesi bir tarafa bırakılmış, artık Batılı bir anlayış ve tavırla "yenilenme" ihtiyacı hissedilmiştir. Bunu, XIX. yüzyıl reform sürecinde görmek mümkündür. Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", çev. M. Faruk Çakır, *Türkler*, Ankara 2002, XII, 609-628.

Resmi tarih yazımında askeri vaziyetin kötü olduğu, savaşma hususiyetinin kaybolduğuna dair bkz. Mütercim Ahmed Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, nşr. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2015, I, 225, 227-228; II, 1331; Şânîzâde Mehmed Ataullah, *Şânîzâde Tarihi*, nşr. haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008, I, 87; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme-i Asâkir Defterleri*, nr. 31, s. 19; farklı bir kaynak olarak bkz. John Philip Morier, *Memoir of a Campaign with the Ottoman Army in Egypt*, London 1801, s. 1-6.

⁵ Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, İstanbul 2016, s. 13, 55-65; Enver Ziya Karal, "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, I/6 (1942), s. 414-425; II/8 (1942), s. 104-111; II/11 (1943), s. 342-351; II/12 (1943), s. 424-432; Vacide İmre, *Selim III'e Verilen Layihalar*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1946; Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, Ankara 2014, s. 157-210; Besim Özcan, *Islahatla İlgili III. Selim'e Sunulan Layihalar (Tatarcık Abdullah Efendi Layihası)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1985; Engin Çağman, *III. Selim'e Takdim Edilen Layihalara Göre Osmanlı Devleti'nde İktisadî Değişme*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995; Engin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, İstanbul 2010; Kemal Beydilli, "III. Selim dönemi Reformlarına Mouradgea d'Ohsson'un Katkıları-The Contributions of Mouradgea d'Ohsson to the Reforms of the Reign of Selim III", *The Torch of the Empire Ignatius Mouradgea d'Ohsson and the Tableau Général of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century – İmparatorluğunun Meşalesi XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson*, İstanbul Kasım 2002, s. 95-101; Kemal Beydilli, "İgnatus Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizâm-ı Cedîd'e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasi Hayatı", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1984, XXXIV, 247-314.

⁶ Yüksel Çelik, "Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi/Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order*, ed. Seyfi Kenan,

çıkan II. Mahmud daha keskin ve şümüllü bir reform programına girişecek, üstelik kaderi ve ıslahatları amcazadesi Selim gibi olmayacaktı. Nizâm-ı Cedîd'in ardından bunu yeniden ihya etme girişimi olan Sekbân-ı Cedîd⁷ (1808) adında bir ordunun kurulması ise, askeriye ve devletin dönüşümünde bir "uvertür" kabilinden değerlendirilebilir.

Başlangıçta otoritesini tesis, ardından da tahkim etme gayretinde olan II. Mahmud, iktidarı ve reformlarının önünde büyük bir engel olarak gördüğü Yeniçerileri tarih sahnesinden silmekle⁸ işe başlamış, ardından da idari-bürokratik yapıyı radikal bir biçimde dönüştürerek devletin zayıflayan merkezîyetçi karakterini ve mutlak iktidarını tahkim etmiştir. Bu süreçte, başarıya ulaşmayan yeniçeri isyanından iki gün sonra 17 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ve bununla bağlantılı Eşkinciler Ocağı'nı ilga eden II. Mahmud, akabinde devletin modern ordusunu kurdu, buna Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adını verdi.⁹

Nizam-ı Cedid, Sekban-ı Cedid, Asakir-i Mansure-i Muhammediye¹⁰ ve sonunda bölgesel orduları temsil eden Asakir-i Nizamiye-i Şahane, düzelme ve çarenin askeriyede arandığına işaret etmektedir. Değişen şartlara uyum sağlama çabası olarak belirginleşen askeri dönüşüm, kuşkusuz Tanzimat döneminde imparatorluğun kendi iç dinamiklerinin gereği olarak başat bir

---

İstanbul 2010, 565-589; Kemal Beydilli, "Islahat: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 1999, XIX, 176.

⁷ Abdülkadir Özcan, "Sekbân-ı Cedîd", *TDVİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 328-329.

⁸ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum 1826-1839*, İstanbul 2009; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293; Ahmed Cevdet, *Târih*, İstanbul 1309, XII, 267-271; Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of The Janissary Corps (1807-1826)*, Binghamton Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, New York 2006; Mesut Ayar, *Bektaşilikte Son Nefes: Yeniçeriliğin Kaldırılmasından Sonra Bektaşilik*, İstanbul 2009; Tuncer Baykara, "Osmanlı Reformlarının İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, X (1995), 1-11; Hamiyet Sezer, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX (1998), 215-237.

⁹ Yeni bir kanun çıkarılması ve buna ulemanın katkısına dair bkz. Avigdor Levy, "II. Mahmud Döneminde Askeri Reform ve Ulema/Military Reform and The Ulema in The Reign Of Mahmud II", *II. Mahmud: Yeniden Yapılandırma Sürecinde İstanbul/İstanbul in The Process of Being Rebuilt*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 151-161.

¹⁰ Ordunun dönüşümü ve sosyo-politik tesirleri için bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 15-130.

rol oynamıştır. Belli bir dönem son derece iyi işleyen devletin ana damarlarından olan tımar sisteminin XVIII. yüzyıla gelindiğinde önemini yitirmesi, gerek yerel asayişin sağlanması ve gerekse seferlerde tımarlıların başat bir rol oynayamaması, özellikle taşrada merkezîyetçi yapının güçlendirilmesi bağlamında ordunun fonksiyonunu ve önemini daha da arttırmıştır.¹¹ "Merkezkaç" kuvvetlerin oluşturduğu imparatorluğun "merkezci" bir yapıya doğru dönüşmesi söz konusudur. Meydana gelen sancı ve sorunları bu minvalde düşünmek faydalı olabilir.

Askeri teşkilatın/sistemin geçirdiği evrim, Tanzimat Fermanı'yla (1839) beraber daha da hızlanacak, tabiri caizse III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde atılan reform adımlarının semeresi Sultan Abdülmecid devrinde devşirilecek, hazırlanan yeni reform programları çerçevesinde merkez ve taşrada, çoklu ordu sistemine dayanan merkezîyetçi ve modern bir askeri teşkilat vücuda getirilmeye çalışılacaktır.

Tanzimat'ın Askeri Düzenlemeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda reformların karakter ve istikamet değiştirdiği XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, "devr-i cedîd" in alâmeti olarak 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, mülkî ve malî alanda yapılacak ıslahatın genel hatlarını çizmiş; askerlik meselesi de bunlar arasında önemli bir yer tutmuştur. O zamana dek asker alımında belli bir düzenin olmadığına altını çizen Ferman, bu uygulamanın memlekete zarar verdiğini de ilave ederek bundan sonra mevcut nüfusa bakılarak nefer alınacağını ve ayrıca askerlik müddetinin eski uygulamanın aksine sınırlandırılmasını öngörerek daha sistemli bir yapı öngörmüştü. "*Tahammülünden ziyâde*", "*kiminden noksan*", "*nizamsızlık*", "*mevadd-ı nâfianın ihlâli*", "*kat-ı*

¹¹ Taşradaki otorite boşluğunu dolduran sosyal, siyasi ve askeri nüfuz sahibi haline gelen ayan ve eşraf gibi unsurların yerine daimi ve düzenli orduyu devlet iktidarının etkili aracı haline getirmek ana hedeflerden olmuştur. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 2014, s. 169-246; Özcan Mert, "Âyan", *TDVİA*, İstanbul 1991, IV, 195-198; ayrıca bkz. Frank Tallett, "Batı Avrupa'da Askerler, 1500'ler-1790", *Askerlik 'İşi': Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul 2017, s. 149.

tenâsül" gibi ifadelerle olumsuzluklar vurgulanarak yenilik meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.¹² Burada en önemli ibarenin ise *'muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farıza-i zimmeti*" olduğu muhakkaktı, askerlik vazifesi halk için "boyun borcu" olarak tavsif edilerek bir vatandaşlık ruhu da oluşturulmak isteniyordu. Böylece, yeni döneme bu düşüncelerle giriliyor ve devletin reform yapacağı ana akslardan birinin ordu olduğu anlaşılıyordu.

1826 sonrası yapılan düzenlemelerden hemen bir sonuç alınmadığı - zaten bunun mümkün de olmadığı-, yeni ordunun 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi ve Mısır Meselesi'nde iyi bir sınav veremediği ortadaydı. 1831 yılında İstanbul'a gelen bir doktor Amerikalı James Ellsworth De Kay da bu minval üzere askerî düzensizliğinden bahsetmişti.¹³ Ancak bundan daha önemlisi Helmuth von Moltke idi.¹⁴ 1835-1839 yıllarında Osmanlı ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak görev yapan Moltke, sistemi daha geniş çapta tenkite tabi tutar. Devletin vergi ve asker toplama maddelerini eleştirerek askerlik mükellefiyetinin belirli bir gruba yüklenmiş ağır bir vazife olduğunu belirtir. Özellikle taşrada köylere baskınlar yapılarak cebren asker

¹² Askerlik meselesiyle ilgili Tanzimat Fermanı'nda aynen şu ifadeler geçmektedir: "Asker maddesi dahi ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farıza-i zimmeti ise de şimdîye kadar câri olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfûs-ı mevcûdiyesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizâmsızlığı ve hem zirâat ve ticâret mevâdd-ı nâfiasının ihlâlîni mücib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihayeti'l-ömr istihdâmları dahi fütûru ve kat'-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdîrinde taleb olunacak neferât-ı askeriye için bazı usûl-i hasene ve dört veyâhud beş sene müddet-i istihdâm zımında dahi bir tarîk-i münâvebe vaz' u te'sîs olunması îcâb-ı hâldendir." *Düstur*, I. Tertip, Dersaadet 1289, I, 4-7.

Askeri sistemde neferler için zaman kavramı olmamasının evlilik müessesesi gibi bazı sosyal meseleleri olumsuz manada etkilediği konusu Osmanlı belgelerine de yansımıştır: "Mukaddemâ hıdemât-ı askeriyyeye vakt ü müddet tahsîs olunamaması ecilden neferât-ı askeriyyenin tûl müddet silk-i askeriyyede kalması ve mevkî-i me'mûriyetlerinin tebeddül eylemesi cihetiyle ba'zılarının vilâyetlerinde sıhhat haberleri alınmayarak mefkûd hükmüne girmelerinden zevcelerini âharı tezevvüc eyleyüb bu keyfiyyet şer'an ve mülken mezmûm ve memnû' olduğına binâen", BOA., İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM), 11/226, lef 1-2.

¹³ James Ellsworth De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, çev. Serpil Atamaz Hazar, ed. Recep Boztemur, Ankara 2009.

¹⁴ Bir süre Osmanlı hizmetinde bulunan Prusyalı asker ve devlet adamı. Kemal Beydilli, "Moltke, Helmuth von", *TDVİA*, İstanbul 2005, XXX, 267-268.

toplanmasını "adam avcılığı" olarak niteler, bunun da hükümete karşı memnuniyetsiz bir kitle yarattığına ve dolayısıyla iyi bir yönetim oluşturmanın zaruretine dikkat çeker.¹⁵

Yukarıda birkaçına değindiğimiz askeri uzmanlara ilaveten, devrin yabancı devlet adamlarının da zaman zaman bu konuya değindikleri görülür. Bunlardan İngiltere elçisi Lord Ponsonby Hariciye Nazırı Sadık Rıfat Paşa¹⁶ ile 7 Temmuz 1841 tarihinde uzun uzadıya görüşerek Osmanlı askeri sisteminin düzene sokulmasının önemini ifade eder. Bâbîâlî açısından askeri hezimetlerin yaşandığı Mısır Meselesi'nin ardından İngiltere, ordusu güçsüz olan bir Osmanlı'nın kendi politik çıkarlarıyla tezat teşkil ettiğini düşünmekteydi. Ponsonby, Bâbîâlî'nin tertipli ve talimli asker oluşturması için bir an önce faaliyete geçmesini önermekte, aksi takdirde Osmanlı'nın diğer devletlere muhtaç olacağını açık bir şekilde Rıfat Paşa'ya belirtmekteydi. Buna bağlı olarak askeri nizama dair bir layiha da yazdığı görülen elçi, Asâkir-i Mansûre'nin intizamının sağlanmasını hararetle tavsiye etmekteydi.¹⁷

Bu tavsiyeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda, orduda tasarlanan reform hareketinin mahiyeti Meclis-i Hass ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de görüşüldü ve bir tasarı olarak kaleme alındı. Uzman istihdamına ilaveten, malumatlı bir müşirin serasker muavinliğine getirilmesi suretiyle komuta kademesinde bir düzenlemeye gidildi. Talim olgusunun öneminden dolayıdır ki askerlere bunu iyi bir şekilde öğretmek maksadıyla "talimhâne-i maârif-i askeriye" adıyla bir yer tahsisi kararı alındı, çok geniş ve uygun bir mekân olan Rami Kışlası da bu iş için tercih edildi.¹⁸ Kışlada piyade ve süvariden mürekkep birkaç taburun münavebeli bir şekilde ikameti sağlanarak talim ve terbiye edilmeleri istendi.¹⁹ Layihada; talim, talimhane ve bunun idaresi, Avrupa'da

¹⁵ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1999, s. 240, 292.

¹⁶ Ali Akyıldız, "Sâdik Rıfat Paşa", *TDVİA*, İstanbul 2008, XXXV, 400-401.

¹⁷ BOA., İ. MSM., 9/193, lef 10, 17 CA 1257/7 Temmuz 1841.

¹⁸ 1828-29 Harbi'nde II. Mahmud Hassa askeri ile burada konaklamış ve talimlere nezaret etmişti. Bkz. Yüksel Çelik, "II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, LII (2018), 227-266; benzer bilgi için aynı yazarın *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*, Ankara 2013, s. 270.

¹⁹ BOA., İ. MSM., 9/193, lef 5, 22 B 1257/19 Eylül 1841.

askeri ilim tahsili, Osmanlı ordusu için top imali olmak üzere dört madde özellikle vurgulanmaktaydı. Esasında Asâkir-i Hassa alayları Haydarpaşa'da Selimiye Kışlası'nda, Asâkir-i Muntazama da Davutpaşa Kışlası'nda ikamet etmekte ve buralarda talim yapmaktaydı. Bu husus Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de ifade edildiği gibi talim için hangi yer tahsis edilirse edilsin oranın talimhane olacağı belirtilerek mekândan daha ziyade "talim" maddesi öne çıkarıldı. Bunun yanında subayların harp ilminde eğitimsiz olmalarına dair bazı sert eleştiriler de yapılmıştı. Zabitlerin ikiye ayrıldığı belirtilerek buna açıklık getirilmeye çalışılmıştı. Bir grubun Avrupa'da ilim tahsil ettiği, diğer grubun ise savaş ve muharebelerde saha tecrübesi kazandığı vurgulanarak mektepli-alaylı ayırımına dikkat çekilmişti. Ordunun talim yapmaması ise vakit kıtlığına bağlandı.

Tasarıda ön plana çıkarılan kavramlardan biri de *nesak-i vâhid (tek tip)* idi. Askeri yapının organize olmasında bu anlayışın önemi vardı. Neferlerin taliminden topların imal edilmesine kadar askeriye'nin tüm alanlarında bu anlayışın oluşturulması ve yerleştirilmesi askeri modernizasyonun felsefi zeminini teşkil etti. Bunlara ilave olarak askeri düzenlemenin temeli dört esasa bağlandı. Askerin mutlak ve mükemmel manada talimli olması, ordunun iç nizamı, neferlerin komutanlarına itaati ve askerin temizliği gibi olgular "talim, düzen, itaat, nezafet" başlıklarında özetlenerek yapılacak tensikatın temelini oluşturdu.²⁰

Sorunları ortaya koymak ve çözüm üretmek adına Sadık Rıfat Paşa'nın ardından 1842 yılında Hariciye Nazırlığına getirilen İbrahim Sârim Efendi tarafından da bir layiha hazırlandı. Bir devletin asayiş ve emniyetinin sağlanmasının ve dış müdahalelerden korunmasının tek şartının ancak tertipli ve nizamlı bir ordu olduğuna vurgu yapan Nazır, asker hususuna yeni bir düzen getirilmesini öneriyor, ilk ve önemli sorun olarak da nefer tedarikini gündeme getiriyordu. Muhtelif milletlerin geniş bir coğrafyada yaşadığı Osmanlı Devleti'nde çoğu alayın eksik halde bulunması, mevcut neferlerin ise askerliğe elverişli olmaması, "bazılarının çürüdüğü bazılarına ise *fütûr îras etmesi*" sebebiyle yeni asker alımına zemin aranıyordu. Asâkir-i muvazzafanın noksanını tamamlamak için ilk olarak hazır asker konumunda olan rediflerin (yedeklerin) kullanılması düşünülmüş ve Anadolu'dakilerin

²⁰ BOA., İ. MSM., 9/193, lef 1, 5, 22 B 1257/9 Eylül 1841.

celbine teşebbüs edilmişti. Ancak bu girişim mahzurlu görüldüğünden ertelenmiş ve ardından Arnavutluk ve "Kürdistan"²¹ gibi bölgelerden asker tertibi fikri daha ağır basmıştı. Böylece redif askerlerini bozup dağıtmak uygun bulunmamıştı. Hakkaniyete aykırı telakki edilen "redifleri nizamiyeye katma", ahaliyi zor duruma sokacağı gibi memleketin sosyo-ekonomik şartlarını da olumsuz etkileyecekti. Şüphesiz söz konusu yerlerden yeni asker almak, redifleri muvazzaf hale getirmekten daha masrafsız ve garanti görülmüştü. Son olarak, layihada değinilen konuların müzakereye muhtaç olduğu ve bunların detaylı bir şekilde görüşülmesi gerektiği ifade edildi. Elbette ki bu nihai karar değildi, sadece bir tasarıydı. Zaten daha sonra görülecekti ki redifler de oluşturulan yeni ordulara monte edilecekti. Layihanın kopyaları incelenmek üzere ilgili yetkililere gönderildi ve ardından da bir meclis tertip edilmesi ve meselenin enine boyuna tartışılmasına Padişah iradesiyle karar verildi.²²

Bu doğrultuda 1843 yılının ilk günlerinde orduyu "daimi bir nizama oturtmak" maksadıyla müzakere görevi yapacak ve Bâb-ı Seraskeri'de haftada iki gün toplanacak geçici bir meclis yani "Meclis-i Muvakkat" teşkil edildi. Meclis; Asâkir-i Hassa Müşiri Rıza Paşa²³, Asâkir-i Mansûre Müşiri

²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürdistan adı, İmparatorluğun Kürtlerin yerleşik olduğu/yaşadığı toprakları ifade etmek için kullanılıyordu. Hiçbir zaman bu adla anılan bir devlet olmamıştır. Osmanlı'da Kürdistan adını taşıyan bölge Kürtlerin yaşadığı tüm alanın (Diyarbakır Eyaleti) sadece bir kısmını kapsıyordu, aynı şekilde İran'daki Kordestan adlı eyalet de bu ülkede yaşayan Kürt nüfusun sadece yaklaşık üçte birini barındırmaktadır. Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, çev. Banu Yalkut, İstanbul 2008, s. 25; ayrıca bkz. M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Ankara 1992.

²² "Asâkir-i redifeyi bozup dağıtmak hüsn-i tedbir olamayacağı zâhir u âşikârdır, işbu lâyiha mücmel ü muhtasar olub ya'nî yalnız heyûlâ-yı maslahatı mübeyyin olmakla mütâla'ât-ı meşrûha esâs ittihâz olundığı sûrette müteferri'ât-ı mukteziyesi bi'l-etraf müzakereye muhtâc ve mütevakfif idüğü", BOA., İ. MSM., 10/196, lef 1-2, 1 R 1258/12 Mayıs 1842.

²³ Abdülmecid'in tahta çıkışında 2 Haziran 1839'da vezir rütbesiyle Mabeyn-i Hümayun müşiri, ardından hassa müşiri ve 16 Eylül 1843 tarihinde serasker oldu. Seraskerliğinin yanında Ticaret Nazırlığı, Kaptanıderyalık, Tophane Müşirligi ve Bahriye Nazırlığı gibi önemli görevlerde de bulunmuştur. 24 Kasım 1877'de vefat etti. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, V, 1389-1390; ayrıca bkz. Metin Ünver, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneginde Biyografi Yazıcılığı*, İstanbul 2016, s. 205-222.

Reşid Paşa, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azalarından Nâfiz Paşa ve Arif Hikmet Beyefendi, Tophâne-i Âmire feriki Mehmed Ali Paşa, Asâkir-i Hassa Dâr-ı Şûrâ Reisi Süleyman Paşa, Asâkir-i Muntazama Dâr-ı Şûrâ Reisi Reşid Paşa ve azadan Hayreddin Paşa, Sami Paşa, Meclis-i Vâlâ azasından Şekib Efendi ve İzzet Efendi, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri azası miralay mütercim Mehmed Bey ve Rıfat Bey'den teşekkül etmekteydi.²⁴ Meclis, o zamana kadar edinilen tüm tecrübeler ışığında askeri nizamın esas ve usullerini belirlemek üzere toplandı. İlk müzakeresine 4 Şubat 1843 (4 Muharrem 1259) günü başlayan meclisin ikinci toplantısı 8 Şubat 1843'te (8 Muharrem 1259) yapıldı ve düzenlenen ilk mazbatada 7 ana madde belirlendi.²⁵

1. Ordunun mevcudunun ne kadar olacağını belirlenmesi.
2. Piyade, süvari ve topçu sınıflarının oluşturulması ve oranlarının tespit edilmesi.
3. Mevcut asker sayısının bilinmesi ve eksikliklerinin giderilmesi.
4. Osmanlı topraklarında kaç ordunun teşkil edileceği ve bunların hangi mevkilerde konuşlandırılacağı ve her ordunun kaç neferden oluşturulacağını tespiti.
5. Askerlerin maaşları, elbise, ayakkabı ve tayinatlarının tedariki, kullanacakları silahlar, alet ve edevatın senelik masraflarının bilinmesi ve karşılanması.
6. Askerin istihdam sürelerinin, istibdâl/terhis ve yeni alım usulünün ve teferruatının nasıl icra edileceğinin belirlenmesi.
7. Askerlerin görev anındaki hareketlerine bakılarak hizmetinde eksiklik olmamasına gayret gösterilmesi, nizama aykırı davranışların cezalandırılması ve bunun bir kanunnameye bağlanması.

Meclis-i Muvakkat'taki görüşmelerde ilk olarak beş ordunun kurulmasını öngören "çoklu ordu sistemi"ne geçiş ve bu amaçla ortaya çıkacak ihtiyaçlar ele alınmıştı. Bu amaçla öncelikle ülke sathındaki askeri birimlerin sayısal dökümü çıkarıldı ve ardından da bunların kağıt üzerindeki taksimatına başlandı. Bu bağlamda yedek kuvvet kapsamında vazife yapan

²⁴ Ahmed Cevad, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, Süleymaniye Ktb. Hüsrev Paşa Kol. nr. T6127, III, 3. Bunlara ilave olarak Mehmed Nâil ismi de BOA., İ. MSM., 10/203, lef 6'da söz konusu meclisin mazbatasında görülmektedir.

²⁵ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 4.

rediflerin asıl asker hüviyetinde (nizamiye askeri) istihdamlarında/ *'kalb-i redif'*de güçlükler yaşanmış ve bunun aşılması için bir usul belirlenmeye çalışılmıştı.

1843 tensikatının yürürlüğe girmesinden hemen önce nefer temininde²⁶ bazı adımlar atılmış ve bu işte aşiretler de kullanılmak istenmiştir. *'Dâhil-i Tanzimat mahal ve mevâki'den neferât-ı cedîde matlub ve ahz olunduyşa'* ifadesi, Tanzimat reformlarının uygulanma gücü ile asker alımı arasında bir korelasyon kurmaktaydı. Savaş ve sair nedenlerden dolayı yaralı ve sakatların ya da vefat edenlerin yerine reformların ilk uygulanacağı pilot bölgeler manasındaki "Tanzimat bölgelerinden" yeni asker alınmış, fakat açık kapatılamamıştı. Bu bağlamda örneğin Hassa alaylarında üçte bir oranında azalma meydana geldiği resmi yazışmalarda belirtilmişti. Hatta öyle ki iç güvenlik zafiyetinin ortaya çıktığı ve karakollarda bile istihdam edilecek askerin kalmadığı vurgulanmıştı. Ayrıca bir sorun daha vardı, "terhis sıkıntısı". Böyle bir ortamda görevini bitiren askerlerin ordudan ayrılmasına izin verilmemekteydi. Bir diğer ifadeyle, terhis oranı asker alım miktarına bağlıydı. Bunun üzerine noksan ve terhis sıkıntısını gidermek maksadıyla 1842 yılının ortalarında Kürtler ve diğer göçebe aşiretlerden asker alımı gündeme geldi. Buna ilaveten söz konusu toplulukların "*huşûnet-âmiz*" yapısı ve ayrıca mali külfet olmak üzere iki temel sorunun da altı çizildi. Merkeze uzak yerlerden yapılacak fazla miktarda asker alımı yine o bölgeye çok sayıda askeri kuvvet sevkini gerektirecek ve şüphesiz bu da fazla masrafa sebebiyet verecekti. Zira, asker temininde mesafenin önemi yadsınamaz bir gerçektir ve mesafe ile masraf arasında doğru bir orantı vardı. Askerin alındığı yer ile nakledildiği yer arasındaki mesafe açıldıkça masraf da artmaktaydı. Devletin ise bunu önemsemesi, içinde bulunulan mali şartlar itibarıyla gayet normaldi.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte muhtelif muhitlerden (*dâhil-i Tanzimat elviye*) asker alındığından dolayı bu amaç için kullanılan yerlerden tekrar nefer alımı yapmak adaletsiz bulundu. Alternatif olarak ise, merkeze çok

²⁶ Veysel Şimşek, "The First "Little Mehmeds": Conscript for the Ottoman Army, 1826-1853", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2014, XLIV, 265-311.

uzak olmayan yerler arandı. Bu bağlamda Haremeyn²⁷, Rışvan²⁸ ve Yörük²⁹ adlı Türkmen aşiretleri gündeme getirildi. Orta ve Batı Anadolu'da yer alan asker alımı hususunda kullanılmayan bu aşiretlerden Hassa alaylarını "olabildiği ölçüde" tamamlama kararı alınması, oldukça tutarlı bir davranış olarak addedilebilir. Bu durum, gerek mesafe ve gerekse masraf olarak uygun karşılanmıştı. Esasında aşiretlerin genelde tamamı merkez siyasetinin zihninde asi karakterli idi ve askerlik söz konusu olduğunda görevden imtina edeceklerini tahmin etmek çok zor değildi. Devletin göçer yapılarına karşı mesafeli duruşunu burada bir kez daha görmek mümkündür. Yönetimin tercihinin Türkmen aşiretlerinden yana olmasının sebebi ise -en azından bu örnek için- bunların buldukları yer hasebiyle sevkیات masrafının mâkûliyeti idi. Bu planın hayata geçirilmesi adına Kütahya, Aydın, Konya, Ankara, Bozok ve Sivas'taki müşir ve feriklere emirnameler gönderildi.³⁰ Uygulamayı kabul etmeyip tereddüt edenlere öncelikle "tehdit ve korkutma" ile muamelede bulunulması, bu etkili olmazsa kuvvete başvurulması ve tutuklanmaları yönünde karar alınmıştı. Tüm bu gelişmeler, 1843 Tensikat Kanunu ve 1846 Kur'a Kanunnamesi öncesi zorunlu askerliğe geçişte devletin kararlılığı ve çabasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tanzimat Fermanı'nda da vurgulandığı üzere, yaş ve belli şartlara bağlı olarak her erkeğin askerlik yapması anlamına gelen zorunlu askerliğin ihdas edilmesi, bu amaçla çıkarılan Kur'a Kanunu, bunun getirdiği toplumsal refleksler ve merkez-taşra bürokrasisinin tutumları dönemin öne çıkan meseleleri olmuştur. Bunlar işletilirken ne tür süreçlerden nasıl geçildiği sorusunun cevabı, devletin tatbikat başarısını bize gösterebilir. Asker alımında kur'a uygulamasının ön şartı olan nüfus sayımının icrası ise, devlet

²⁷ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 2001, s. 83.

²⁸ XVI. yüzyılda Malatya ve Adıyaman çevresinde konargöçer hayatı yaşayan ve sonraki asırlarda Orta ve Batı Anadolu'ya, oradan da Rumeli'ye kadar büyük bir sahaya yayılmış Türk aşiretidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rışvan Aşireti Örneği*, İstanbul 2007.

²⁹ Yerleşim yerleri: Ankara, Kastamonu, Kengiri, Bozok, Amasya, Sivas, Çorum, Söğüt (Hüdavendigar Sancağı), Cevdet Türkay, *a.g.e.*, s. 145.

³⁰ BOA., İ. MSM., 10/197, lef 4, 5, 28 CA 1258/7 Temmuz 1842.

için bir nevi tensikatın sorunlu alanı idi ve "biz tahrîr olunmayız"³¹ refleksi modernleşen devlet ve ordunun önündeki mühim engellerdendi.

Yeni Orduların Teşekkülü: "Çoklu Ordu Sistemi"ne Geçiş

Hassa Müşiri Rıza Paşa'nın riyasetinde Meclis-i Muvakkat'ta yapılan görüşmelerde bazı kararlar alınmıştı. Padişah onayından sonra 8 Eylül 1843 tarihinde "tensikât-ı askeriye hatt-ı şerifi"³² adıyla ilan edilen bu kararlar, Fermanın çizdiği çizgileri biraz daha kalınlaştırarak netleştirdi. Özellikle askerinin temini, görev sürelerinin belirlenmesi ve bunun bir sistem dâhilinde işlenmesi gibi esas tedbirlerin ön planda tutulduğu hatt-ı şerifte, *askerî işlerin en ziyâde iftihar edilecek dinî hizmet olduğu ve din uğurunda sâdikâne gayretin mükâfatının verileceği* hususlarına yapılan atıflarla meseleye dinî/manevî bir yön de kazandırıldığı görülür. Manevi referanslar, vazifeyi kutsallaştırarak muhtemel aksaklıkları bertaraf etmeye ve neferin kendi içinden gelerek itaat ve hizmet etmesini sağlamaya matuftu. Ayrıca hatt-ı şerif, bir durum tespiti de yaparak özellikle askere alım konusundaki düzensizliğin giderilememesinden dolayı bir rahatsızlığın oluştuğunu belirtmiş ve sorunun hemen çözülmesi gerektiğine işaret etmişti.

Askerin görev süresinin ve buna bağlı olarak terhis vaktinin tespiti hatt-ı şerifin gayesi idi. Muvazzaf alayların istenen seviyede bulunmaması nedeniyle redif askerlerinin muvazzaf olarak kullanılması ve mevcut açığın kısa zamanda bu şekilde telafisi uygun görüldü. Redifler muvazzaflar gibi "fiili asker" görünümünde değilseler de ordunun bünyesinde bir nüve teşkil etmeleri, asker tedarikinde başvuru ilk kaynak olmalarında etkili olmuştu. Yeni asker alımında yaşanan sıkıntıların yoğunluğu, ilk aşamada çok da rağbet görmeyen bu fikri cazip hale getirmiştir. Bununla birlikte hatt-ı şerif, muvazzafların 5 sene, bunu tamamlayanların redif olarak 7 sene askeri hizmette bulunmalarını makul süre (*müddet-i mu'edile*) olarak belirledi.³³

³¹ BOA., Meclis-i Vâlâ (MVL), 226/48, 16 N 1265/5 Ağustos 1849.

³² *Düstur-ı Askerî*, Dersaadet, 1287, s. 3-6.

³³ *Düstur-ı Askerî*, 4-5; "saltanat-ı seniyyenin umûr-ı mühimme-i cesîmesinden olan tensikât-ı askeriye maddesinin merkez-i lâyıkında tanzîm ve tesviyesi, hıdemât-ı askerîde bulunacak sunûf-ı neferât nizâmiyeye yalnız beş sene müddet-i mu'ayyene tahsis olunarak müddet-i mu'ayyene-i mezkûrenin tekmilinde ifâ-yı hıdmet eden asâkir-i atıkanın neferât-ı cedîde ile bi'l-istibdâl memleketlerine i'âde olunması", *Takvîm-i Vekâyi*, 258, 24 Ş 1259/19 Eylül 1843.

Meclis-i Muvakkat'ta yapılan müzakerede 1843 yılı için düzenli ve düzensiz olmak kaydıyla ordunun mevcudunun 120.000'den fazla olduğuna işaret edilmişti. Masraf/harcama kalemi de buna göre düzenlendi. Ancak yeterli olmadığı vurgulanan bu sayının hazinenin gelirleri doğrultusunda tedricen arttırılacağı da belirtildi. İlk aşamada 150.000 muvazzaf askere ihtiyaç duyulmuştu. Bunun 98.880'i piyade, 22.000'i süvari ve 8.120'si topçu olacak; piyadeler 3.296'şar neferden 30 alay, süvariler 1.100'er neferden 20 alay, topçular ise 1.624'er neferden toplam 5 alay olarak teşekkül edecek; asâkir-i muvazzafa bundan böyle beş ordudan oluşacak ve söz konusu alaylar yeni oluşturulacak ordulara taksim edilecekti.³⁴

Askeri yapının "çoklu ordu sistemi"ne tahviliyle Osmanlı topraklarında Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları olmak üzere beş ordu ihdas edildi. Literatürde orduların isimleri ve konumları konusunda bir karışıklık söz konusudur. Mesut Uyar ve Edward J. Erickson'un hazırladığı *Osmanlı Askeri Tarihi* adlı kitapta "1848'de Dersaadet Ordusu Şumnu'ya taşınarak Şumnu Ordusu adını aldığı" zikredilmiş, halbuki bu ordu 1869 yılındaki askeri düzenlemeye kadar resmi olarak yine Dersaadet Ordusu olarak anılmıştır. Bunun hemen öncesindeki cümlede ise "Bağdat Ordusu" diye adlandırılan ordunun Bağdat merkezli Irak ve Hicaz Ordusu olduğunu vurgulamak daha doğru olacaktır. Yine aynı eserde "V. (Suriye) Ordunun Şam'da, VI. (Arabistan) Ordunun Bağdat'ta olduğu" belirtilmiştir. Aynı hata Abdülkadir Özcan'ın "Ordu" maddesinde de görülmektedir. Oysa ki orduların isimlerinin numara ile anılmaya başladığı ikinci büyük tensikatla birlikte (1869), Şam merkezli Arabistan Ordusu "V. Ordu", Bağdat merkezli Irak ve Hicaz Ordusu "VI. Ordu" olarak belirlenmiştir. Genellikle *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*'nden alınan bu bilgilerin revize edilmesi gerekmektedir.³⁵

³⁴ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 5; askeri tensikat ile ilgili ayrıca bkz. *Cerîde-i Havâdis*, 130, 16 S 1259/18 Mart 1843; 145, 15 Ş 1259/10 Eylül 1843; 147, 28 Ş 1259/23 Eylül 1843; *Takvîm-i Vekâyi*, 257, 11 B 1259/7 Ağustos 1843.

³⁵ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul 2014, s. 326, 363; Abdülkadir Özcan, "Ordu", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 364. Bkz. BOA., İ. MSM., 10/215; Sadaret-Müteferrik (A. M), 382/81; İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.), 44/1851; Sadaret Divan Name-i Hümayun Evrakı (A. DVN. NMH.), 14/12.

Orduların ihdasının ardından ilk iş olarak merkez ve mevkileri belirlendi. Buna göre, Hassa Ordusunun merkezi Üsküdar, mevkileri Hüdaven-digar (Bursa), Aydın ve Konya eyaletleriyle Kütahya, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Balıkesir, Eskişehir ve Kocaeli sancakları olup neferinin 12.900'ü merkezde, 4.300'er askeri de Aydın, Konya ve Kütahya'da bulunacaktı. Dersaadet Ordusunun merkezi İstanbul, mevkileri Ankara ve Çirmen eyaletleriyle Bozok (Yozgat), Kayseriye, Amasya, Çorum, Kastamonu ve Bolu sancakları olup neferleri ise 10.750'si merkezde, 4.300'ü Ankara'da, 2.150'şeri Bozok ve Kastamonu'da, 6.450'si ise Çirmen'de olacak şekilde taksim edildi. Rumeli Ordusunun merkezi Manastır, mevkileri Vidin ve Silistre eyaletleri, Elviye-i Hamse/Tırhala, Yanya, Delvine, Avlonya, Selanik, İskenderiye (İşkodra) sancakları, Sofya ve Belgrad kazaları olup nefer bölüşümü merkezde, Elviye-i Hamse ve Vidin'de 4.300'er, İşkodra, Sofya ve Belgrad'da 2.150'şer, Silistre'de ise 6.450'şer şeklinde yapıldı. Anadolu Ordusunun³⁶ merkezi Sivas³⁷, mevkileri Diyarbakir ve Erzurum eyaletleri, Muş, Van ve Kars sancakları ile Meadin-i Hümayun (Maden) kazası idi, askerlerinin 4.300'eri merkez, Meadin-i Hümayun ve Diyarbakir'de, 6.450'si Erzurum'da, 6.450'si de Muş, Van ve Kars'ta bulunacaktı.

³⁶ Bkz. Cengiz Çakaloğlu, "1843 Askerî Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, V, 41-54.

³⁷ Anadolu ordusu teşkil edildiğinde Sivas, ordunun merkezi olarak düşünülmüştü. Daha sonra müşir Rüstem Paşa'nın Harput'un daha uygun olduğunu belirtmesiyle birlikte ordu merkezi yapılan bu şehirde ilk olarak kışla, müşir ikametgâhı ve hastane inşa edilmişti. Sonraki müşir Osman Paşa da ordunun merkeziyle alakalı yeni fikirler ortaya atmış, Bedirhan Bey üzerine gittiği vakit dönüşte Van Gölü kenarındaki Ahlat kasabasını beğenmiş ve buranın tercih edilmesini önermişti. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de görüşülen mesele Ahlat'ın merkez seçilemeyeceği şeklinde sonuçlanmış ve ardından Erzincan'ın ağır havası ve Erzurum'un şiddetli kışı nedeniyle Ağustos 1848'te Trabzon merkez ittihaz edilmişti. 1856 yılına gelindiğinde sınıra daha yakın olmasından dolayı Erzincan merkez belirlenmiş, üç yıl sonra 1859'da buradan daha faydalı bir yer aranması faaliyetine girilmişti. Anadolu bölgesinin tahkimat meselesi için hududa bir komisyon gönderilmiş ve yapılan çalışmalar neticesinde komisyon Erzurum'u tercih etmişti. Ancak Erzurum'un merkez hüviyetinde kalması çok uzun sürmemiş, daha sonra tekrar idare makamı Erzincan'a kaydırılmıştı. (Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 96); ayrıca bkz. BOA., İ. MMS., 11/475, 3 B 1274/17 Şubat 1858; 16/643, 29 M 1276/28 Ağustos 1859.

Düzenlemeye göre Arabistan Ordusunun merkezi Şam, mevkileri Sayda, Halep, Maraş ve Rakka eyaletleriyle Adana, Kudüs ve Trablusşam sancakları iken nefer taksimat tablosu ise 4.300'eri Şam, Sayda ve Halep'te; 2.150'şeri Maraş ve Rakka'da, 8600'ü Adana, Kudüs, Cebel-i Dürüz ve Trablusşam'da bulunacak şekilde düzenlenmişti.

Bu tertip ve taksim hesabına göre orduların asker mevcutları -en azından kağıt üstünde- yüz yirmi binlere ulaştı, 21.000 neferin ise 8.120'si Top-hane-i Amire ve Bahr-i Sefid (Çanakkale) ve Siyah (İstanbul) boğazlarında, 2.000'inin de humbarahane mühendis alayı olarak istihdam edilmesi kararlaştırıldı. Beş alay olarak düşünülen 10.880 neferin ise iki alayı Bağdat'a, iki alayı Girit'e ve bir alayı da Trablusgarp'a gönderilecekti.³⁸ Bunlar bağımsız alay niteliğinde olup iç güvenlik açısından sıkıntılı bölgelerde konuşlanacaklardır.

Böylelikle Osmanlı toprakları nüfus baz alınmak suretiyle beş kısma ayrılarak her bölge bir orduya asker toplama alanı olarak tahsis edildi. Ancak güvenilir ve sıhhatli bir nüfus sayımından henüz yararlanılamaması, Haziran 1843'te Meclis-i Muvakkat kararı doğrultusunda bazı ordu dairelerinin tadil edilmesine sebep oldu. Şöyle ki, başlangıçta Hüdavendigâr, Aydın, Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Konya alanları Hassa ordusu mevkileri olarak belirlenmişti. Buraların nüfuslarının fazla olduğuna kanaat getirilmesi ve Dersaadet ordusu için belirlenen yerlerin ise nüfusunun az olması bu tür bir değişiklik yapılmasına sebep oldu. Eşit nüfus (*müsâvât-ı nüfus*) kriterinin sağlanması için Konya eyaletinin sadece Teke, Hamid ve Alaiye sancakları Hassa ordusunda kalmak üzere diğer sancaklar ve Konya merkez, Dersaadet ordusuna verildi.³⁹

---

³⁸ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 5-6, 36-37.

³⁹ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 35;

Tablo 1. Orduların merkez ve mevkilerini gösterir tablo.⁴⁰

ORDU	YER	ASKER	TOPLAM
HASSA	Üsküdar (Merkez)	18.129	27.226
	İzmir	2.640	
	Manisa	664 (4 süvari bölüğü)	
	Isparta	3.331	
	Kütahya	2.462	
DERSAADET	Dersaadet (Merkez)	12.031	24.190
	Edirne	5.723	
	Ankara	1.788	
	Konya	2.147	
	Kastamonu	2.169	
	Bozok	332	
RUMELİ	Manastır (Merkez)	4.300	23.764
	Yanya	3.300	
	Şumnu	4.300	
	Babadağı	1.000	
	Sofya	5.110	
	Selanik	1.644	
	Beyşehir	1.644	
	Vidin	1.644	
	Niş	822	
ANADOLU	Sivas (Merkez)	4.300	25.800
	Meadin-i Hümayun	4.300	
	Diyarbakir	4.300	
	Erzurum	6.450	
	Muş, Van, Kars	6.450	
ARABİSTAN	Şam (Merkez)	4.300	25.800
	Sayda	4.300	
	Halep	4.300	
	Maraş	2.150	
	Rakka	2.150	
	Adana, Kudüs, Cebel-i	8.600	
	Dürüz, Trablus		
			126.780

⁴⁰ BOA., İ. MSM., 10/215, Rumeli (bazı yerleri hariç), Anadolu ve Arabistan orduları taslak halinde gösterilmiştir.

Tabloda gösterilen Hassa, Dersaadet ve Rumeli ordularının oluşturulmasına ve nefer teminine başlanmasına karşın Anadolu ve Arabistan orduları için durum henüz bu seviyede değildi. Söz konusu iki ordu için askerlerin nerelerden ve ne miktarda sağlanabileceğine dair taslaklar hazırlanmıştı. Her birinin toplamı 25.824 olmak kaydıyla Anadolu ordusu 17.000 muvazzaf, 1.624 topçu, 7.197 redif; Arabistan ordusu 9.537 muvazzaf, 1.624 topçu, 14.663 redif şeklinde düzenlendi:⁴¹

Tablo 2. Anadolu Ordusunun teşkilinde kullanılacak neferlerin dökümü.

Yer/Mekân	Nefer
İbrahim Paşa Livasından Halep, Trablusşam ve Akka'da	3.201
16. Alay tabiriyle Erzurum'da	2.419 (4 tabur)
Ali Paşa Livasından Üsküp'te	985 (2 tabur)
Derviş Paşa Livasından Berat'ta	401 (3 tabur)
Derviş Paşa Livasından İşkodra'da	388 (1 tabur)
İzzet Paşa Livasından Erzurum'da	5.080 (6 tabur)
Kars sancağından topçu dönüştürülen	2.540 (3 tabur)
Van'dan tertip edilen	867 (1 tabur)
Muş sancağından tertip edilen	1.001
TOPLAM	17.003
	Nefer (Topçu)
Tophane 4. Alayının Erzurum'daki bölükleri	126
Erzurum'da muvazzaf olarak yerliden tertip edilen	28
Muvazzaf olarak Harput'ta mevcut bulunan	92
Erzurum redifiyle beraber kalb edilen/dönüştürülen	180
2., 4. ve 5. Alayların Tophane mevcudundan verilmesi kararlaştırılan	811
Tophane'nin İhtiyat Alayı mevcudundan verilmesi kararlaştırılan	387
TOPLAM	1.624
	Nefer (Redif)
Kengiri redifi bakayasından	357
Kayseriye redifi bakayasından	691
Kastamonu redifi bakayasından	186
Bozok redifi bakayasından	464
Viraşehir redifi bakayasından	691
Çorum redifi bakayasından	396
Amasya, Sivas redifi bakayasından	1.717
Meadin-i Hümayun kazaları redif askerlerinden	2.797
TOPLAM	7.197

⁴¹ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 82-83.

Tablo 3. Arabistan Ordusunun teşkilinde kullanılacak neferlerin dökümü.

Yer/Mekân	Nefer
Halid Paşa Livasından Şam'da mevcut olan	4.138 (8 tabur)
9. Alaydan Beriyyetüşşam'da bulunan	1.083 (2 tabur)
Ali Paşa Livasından Bosna'da	1.005 (2 tabur)
Ali Paşa Livasından Beriyyetüşşam'da	1.187 (4 tabur)
8 tabur piyade askere açıktan tayini lazım gelen zabitan	640 (8 tabur)
4 alay süvariye açıktan tayini lazım gelen zabitan	484
TOPLAM	9.537
	Nefer (Topçu)
Tophane-i Amire'den Beriyyetüşşam'da bulunan 6. Alay	820
Tophane-i Amire'den Şam'da olan topçu bölükleri	387
Halep'te açılan topçu bölüğü neferleri	72
Tophane-i Amire'de mevcut 2. Alay neferlerinden verilmesi kararlaştırılan	345
TOPLAM	1.624
	Nefer (Redif)
Maraş eyaleti askeri	2.196
Urfa eyaleti askeri	2.196
Diyarbakir eyaleti askeri	2.196
Meadin-i Hümayun askerlerinden Musul'da görevde bulunan	1.650
Vidin ve Niğbolu rediflerinden memleketlerinde olan iki tabur	1.644
Manastır redifi bakayasından	286
Sofya redifi bakayasından	387
Samako redifi bakayasından	377
Silistre redifi bakayasından	64
Selanik redifi bakayasından	183
Aydın redifi bakayasından	78
İzmir redifi bakayasından	477
Menteşe redifi bakayasından	254
Hamid redifi bakayasından	21
Teke redifi bakayasından	294
Konya redifi bakayasından	332
Akşehir redifi bakayasından	504
Niğde redifi bakayasından	330
Kırşehir redifi bakayasından	555
Vidin ve Niğbolu rediflerinden Bosna'da görevde bulunan	552
TOPLAM	14.663

Tanzimat tensikatına kadar Osmanlı ordusu "Asâkir-i Mansûre" ya da çoğunlukla "Asâkir-i Muntazama" olarak adlandırılmakta, Hassa askeri de "Asâkir-i Hassa-i Şâhâne" şeklinde belirtilmekteydi. Tensikatla birlikte bu tabir değişmiş, tüm askerlere genel manada "Asâkir-i Nizâmiye" denmeye

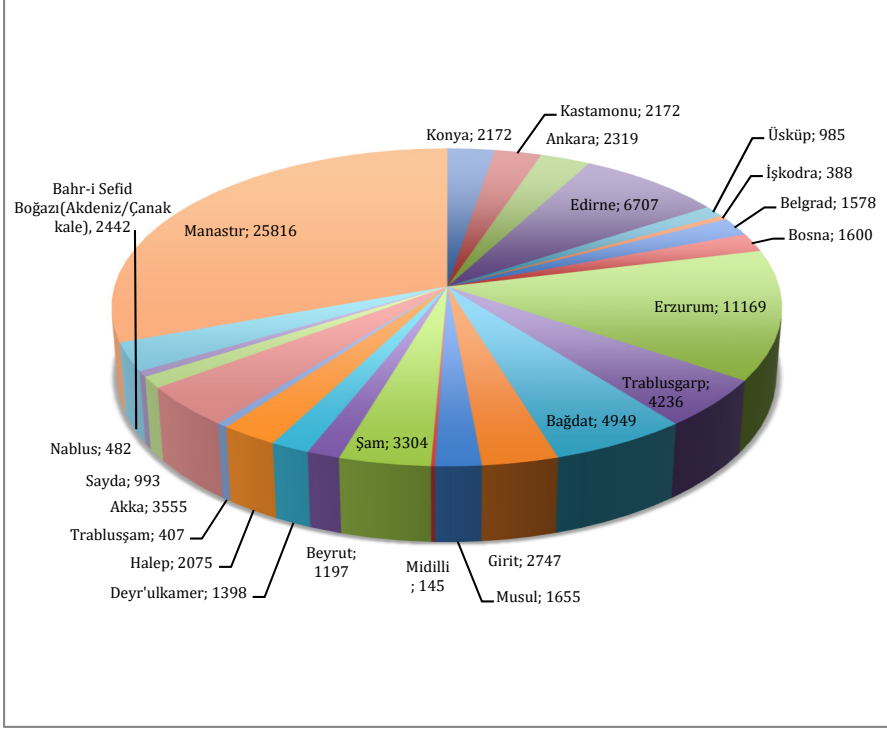
başlanmıştır.⁴² Yeni ordular asâkir-i muntazamadan teşkil edilecek, redifler ve yeni alınması tasarlanan neferlerle desteklenecekti. Özellikle Anadolu ve Arabistan ordularının oluşturulması ve bununla birlikte diğer ordulara da nefer kaynağı teşkil etmesi açısından taşradaki askerlerin miktarı belirlendi. Buna göre, İstanbul dışında bulunan Asâkir-i Muntazama'nın mevcudu 84.491 iken Asâkir-i Hassa'nın sayısı ise 8.830 idi.⁴³

Orduları, Hassa ve Dersaadet'in oluşturduğu "merkez orduları", Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ı içine alan "taşra orduları" olmak üzere ikiye ayırdığımız takdirde müşir tayini, asker alımı ve "istibdâl/terhis" in icrası ve kadro oluşumu gibi hususların gelişim ve olgunlaşma süreçleri bakımından sıralama, yine ilkin merkez ve ardından taşra şeklinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla taşra ordularının merkez ordularına nazaran teşekkülü geç gelişmiştir. Her ne kadar merkez orduları Hassa ve Dersaadet olarak belirlenmiş ise de başkente yakınlığı dolayısıyla Rumeli ordusu da oluşturulması gereken ilk üç ordu arasında zikredilmiştir. Kuşkusuz bunda Rumeli'deki potansiyel etkili olduğu gibi devletin tehdit algısı da etkin bir rol oynamıştır. Anadolu ve Arabistan orduları ise daha sonraya bırakılmıştır. Aşağıda verilen grafikte bunu açık bir şekilde görmek mümkündür. Rumeli ordu merkezi Manastır yekpare halinde belirtilirken özellikle uzak taşranın olduğu diğer yerlerin bütünlük arz etmeyen lokal bir şekilde gösterilmesi taşra ordularının teşekkül etmediğine zaten bir işaretir.

---

⁴² BOA., Cevdet-Askeriye (C. AS), 4461, 25 CA 1260/12 Haziran 1844; "asâkir-i şâhânenin hîn-i tanzîminden berü asâkir-i mansûre ve ekserî muntazama ta'bîr olunmakta olduğu, asâkir-i şâhânenin herbir usûl ve nizâmâtı tensikât-ı cedîde iktizâsınca usûl-ı hasene tahtına idrac kılınmış olduğundan ta'bîrât-ı merkûmenin dahî sûret-i takarrürde bulunması lâzimedden görüldüğüne binâen bundan böyle asâkir-i mezkûreye asâkir-i nizâmiye-i şâhâne ta'bîri nezd-i hilâfet-penâhîde tensib u tasvîb buyurularak olvechile ta'bîr kılınması ve cünûd-ı hassaya dahî kemâkân asâkir-i hassa-i şâhâne itlâk olunması emr u fermân ...", BOA., İ. MSM., 11/231, lef 1.

⁴³ BOA., İ. MSM., 10/215, lef 5.

Grafik 1. Taşrada bulunan askeri kuvvetin sayısal dökümü.⁴⁴

Askeri tensikatın ilk önemli ayağı kuşkusuz nefer temini idi. Çünkü ordu düzenlenmesinin temelinde "tezyîd-i asker" ibaresiyle vurgulanan mevcudun arttırılması maddesi yer almaktaydı. Bu mesele, yedek asker konumundaki rediflerin muvazzaf asker olarak intibakı ve yeni nefer alımı olmak üzere iki şekilde halledilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz ikisinin de icrasında kendilerine has problemler vardı. Sorunun başlangıç basamağını ise radikal bir adım olan redifler oluşturmaktaydı.

Meclis-i Muvakkat'ta tespit edilen kriterlerden birisi asker mevcudunun bilinmesi ve arkasından noksanın giderilmesi idi. Esasında bu "noksan" kavramıyla dönüştürülen askeri sistem için gerekli olan çok sayıdaki nefer miktarı kastedilmekteydi. Yapılan hesaba göre belirlenen 70.000 yeni nefer ihtiyacı zaten bunu göstermekteydi. Bunların nerelerden

⁴⁴ BOA., İ. MSM., 10/215, lef 5.

ve nasıl tedarik edileceği ise zorunlu askerlik sisteminin temel problemlerindendi. Daha önceki müzakerelerde taşradaki redif askerine dokunulmayacağı ve bunun yerine Arnavutluk ve Kürdistan gibi bölgelerden tekrar asker alınacağı mevzu bahis edilse de bu fikirden vazgeçilmiş ve rediflerin muvazzaf hale getirilmesi uygun görülmüştü. 11 Şubat 1843 tarihinde *"ikmâl-i noksan maddesinin kalb-i redif ile icrası tensîb u tasvîb"* kararı verildi.⁴⁵ Orduların teşekkül arifesinde bu, daha hızlı bir hamleydi. Kuşkusuz bu madde askeri tensikat adına hayati bir önem taşımaktaydı, zira belirtilen miktarda redif olmayan yeni asker (mücedded nefer) alımını çabucak gerçekleştirmek mümkün görünmemekteydi. En başta nüfus sayımı yapılmalıydı ve bu, zamana yayılması gereken kademeli bir organizasyondur. Tam da bu ortamda zaten askeri hizmette bulunan rediflerin nakledilerek muvazzafa dönüştürülmeleri seri bir yöntem olduğundan bunun tercihi akıllıca bir siyaset olarak kabul edilebilir. Fakat doğabilecek tepkilerden ötürü bir o kadar da kritik olduğu su götürmez bir gerçektir. Nihayet Meclis-i Muvakkat'ın bu müzakeresi Padişah tarafından onaylanmış⁴⁶ ve ardından bu hassas faaliyette dengeli bir yol izlemek için müzakereler yapılmaya başlanmıştı.

Meclis-i Muvakkat'ın 2 Nisan 1843 (2 Rebülevvel 1259) tarihli toplantısında düzenlenen mazbatada rediflerin muvazzafa "katıştırılma"larının iki seçenekle olabileceği öngörüldü. Rediflerin tamamının bir defada muvazzaf sınıfa alınmasını içeren ilk şık *"ta'mîm/umûmîleştirme"* usulü, beraberinde "mülkî mahzurları" getirebilirdi. İmparatorluk yanında bulunan pasif asker konumundaki onca redifin muvazzaf hale sokulmasının bir tesiri olabilirdi. Nitekim bazı bölgelerde birtakım olaylar da yaşanmıştır. Bunun yanında yaşlı geçkin rediflerin yine uzun müddet silah altında kalması askeri mahzur anlamına gelmekte ve ordunun "tüvânâ" tarafını zedelemekteydi. Terhis olamayan askerlerin huzursuzluğu da işin cabası olacaktır. Diğer seçenek olan *"tahsîs/gayr-ı umûmî"* yolu ise, ordulardaki eksik nefer sayısına göre daha yavaş ve lokal bir şekilde redif temini anlamına

⁴⁵ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 7.

⁴⁶ "Bu mikdâr asâkir nakl u kalb-i redifden başka sûretle hâsıl olamayacağına mebnî mevadd-ı ma'rûza mecâlis-i ma'kûdede doğrusu güzel ve yolunda tedkik ve müzâkere olunmuş olmağla nezd-i mülûkânemizde dahi tasdik u tasvîb olunmuşdur, şu madde-i hayriyye ve ehemmenin hüsn-i vücûd bulunmasının vakt u sırası gelmiş olmasını me'mûl ederim." Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 13.

gelmekteydi.⁴⁷ Her iki yöntemin de kuvveden fiile geçirilmesi müşküldü. Dolayısıyla dönüştürme işleminin tedricen yapılması ve rediflere hissettirmeden icraya konulması uygun görüldü. Önemli olan, bir hadisenin açığa çıkmaması için *"vehme zâhib olmamak"* idi. Redifler, alay ve taburlara geldikçe kendilerine gerekli elbiseler verilecek, terhis edilecek eski askerlerin yerlerine ilavesi yapılacak redif miktarları gizlice hesaplanacak ve bunlar muntazam taburlara yerleştirilecekti. Bu ikame faaliyetinde özellikle talim unsuru kullanılacaktı. Bâb-ı Seraskerî'de muvazzaf askerlerin yaptıkları talime redifler de katılacak ve böylelikle ipucu verilmeden katıştırma tedricen sağlanacaktı.⁴⁸ Meclis-i Muvakkat'ın bu mazbatasını Meclis-i Vükelâ'da onaylanarak dönüştürme işlemine karşı direnenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılmasına da karar verildi.⁴⁹

Meclis-i Muvakkat'ın 30 Nisan 1843 Pazar günü gerçekleştirilen toplantısının ardından konu, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da tekrar müzakere edildi. Belirtildiği üzere öncelikle üç ordunun yani Hassa, Dersaadet ve Rumeli ordularının asker eksikliğini tamamlamak amacıyla Mansure ve Hassa rediflerinin İstanbul ve Edirne'de toplanmaları için hazırlıklar yapıldı. Meselenin kemmiyeti ise şu şekilde özetlenebilir:⁵⁰

Tablo 4. Redif ve muntazam askeri potansiyeli ve celb edilecek nefer miktarını gösterir tablo.

Türü ve Bölgesi	Nefer Adedi
Piyade-Süvari-Topçu Hassa Alayları	12.946
Redif Hassa Alayları	7.978
İstanbul'daki Hassa Alayları	9.395
İstanbul'a celb edilecek muntazam asker	13.763
İstanbul'a celb edilecek Redif askeri	28.204
İstanbul tertibine lazım olan	26.000
Edirne'ye celb edilecek muntazam asker	10.964
Edirne'ye celb edilecek Redif askeri	21.569
Edirne tertibine lazım olan	26.000

⁴⁷ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 15, 40.

⁴⁸ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 29.

⁴⁹ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 31.

⁵⁰ BOA., İ. MSM., 10/203, lef 1, 2, 4.

Rumeli ordusu için Konya, Teke ve Hamid sancakları redif neferleri Bursa yoluyla Gemlik iskelesine indirilecek, buradan bir vapur tahsis edilerek Gelibolu'ya geçirilecek ve oradan da Edirne'ye getirilecekti. Kayseri, Ankara ve Kengiri/Çankırı redifleri ise İzmit iskelesine ulaştırılarak mümkün olursa deniz yoluyla Gelibolu'ya, olmazsa İstanbul'a götürülerek buradan Edirne'ye varacaklardı. Saruhan/Manisa ve diğer yerlerde olan İzmit takımının güzergahı ise İzmit-Gelibolu-Edirne olacaktı.

Hassa ve Dersaadet orduları için ise Üsküdar ve İstanbul'a ulaşacak Nevrekep ve Selanik redifleri Selanik iskelesinden deniz yoluyla geleceklerdi. Manastır, Silistre, Edirne, Üsküp, Samako ve Sofya redifleriyle Kastamonu, Viranşehir, Çorum, Kırşehir ve Bozok sancakları rediflerinin ise kara yoluyla başkente getirilmesi daha uygundu. Bununla birlikte Prizren ve Priştine gibi bazı bölgelerdeki rediflerin mevkileri itibariyle muvazzaf askere dönüştürülmeleri kabul görmemiş, ancak yerlerinde kalmalarına da müsaade edilmemiş, yoklanmak ve talim yapmak üzere kendi liva merkezlerinde toplanmalarına karar verilmişti. Bunun yanında Beriyyetüşşam ve Girit gibi uzak yerlerdeki rediflerin de celp edilmeleri için gerekli şartlar hazırlanacaktı.

Bu kadar geniş coğrafyada askeri nakliyatın başlı başına büyük bir faaliyet teşkil etmesi bir yana, hali hazırda bile intikal maddesinin askeri terminolojide çok önemli bir yer tuttuğu izahtan varestedir. Dolayısıyla Osmanlı idarecileri tarafından da rediflerin intikali ve intibakı meselesinde bu askerleri önce toparlayıp ardından vapurlara bindirerek İstanbul ve Edirne'ye göndermeleri için belirlenmiş subayların görevlendirilmesi, askerin nakil esnasında muhtaç olacakları tüm levazımata sağlanması, ikameti gerektirecek uzun yolculuklarda sabahlanacak yerlerin hazırlanması için de mal müdürleri gibi devlet görevlilerine talimatlar verilmesi, yaşanan trafiği ve işin kapsamını göstermeye kâfidir. Ayrıca her nefere günlük 300 dirhem nân-ı aziz/has ve 40 para katık ücreti verilmesi talimat gereği olduğu gibi *"askere hiçbir vehile müzâyaka vü zarûret çektirilmemesi ve bu vesile ile ahâliye zinhâr ve zinhâr rencîde ve taaddî vukû'a getirilmemesi"* uyarıları yapılarak sosyal düzenin zedelenmemesine gayret gösterilmesi de istenmekteydi.⁵¹

⁵¹ BOA., İ. MSM., 10/203, lef 6, 30 RA 1259/30 Nisan 1843.

Nihayetinde bir hafta sonra redifleri taşıyacak vapurlar belirlendi. Karadeniz sahilinden gelecek neferleri Üsküdar ve Ereğli vapurları, Beriyyetüşşamdakileri Beyrut vapuru, Selanik'ten celp edilecekleri Amerika vapuru, Girit'ten nakledilecekleri burada bulunan bir beylik vapuru getirecekti. Gemlik, İzmit ve İzmir'den çıkarılacak askerler için ise 1-2 adet vapur tahsis edileceği gibi gerekirse bazı korvet ve brikler de kullanılabilirdi.

Rediflerin muvazzaf askere dönüştürülmesinin sosyal, ekonomik ve psiko-sosyal birçok alana tesir ettiği görülür. Bu durum hem devlet hem de toplum için sıkıntılı bir süreç olarak tebarüz eder. Askerlik yapan şahıslara tekrar bu görevi yüklemek gibi sancılı bir uygulamayı hayata geçirmeye çabalamak, esasında idareciler nezdinde çaresizliğin tezahüründen ziyade pratik ve kestirme bir çözümdü. Çok geçmeden bu projenin etkisi görüldü, terhis beklerken yeni baştan asker olacağını duyan rediflerden firar edenler oldu. Bununla kalmayan firarilerin ortalıkta başıboş ve denetimsiz dolaşarak aç kaldıkları için yiyecek ve içeceklerini tedarik etmek amacıyla bölge halkına zulmettikleri de resmi evraka yansıyan gelişmelerdir.⁵²

Beriyyetüşşam'da bulunan Amasya ve Sivas rediflerinin muvazzaf birliklere katılımını bir an önce gerçekleştirmek için harekete geçilmesi, söz konusu olumsuz vakaları sonlandırmaya matuftu. Nihayetinde Amasya ve Sivas'taki 2.029 redif ve yine aynı yerlere ait İstanbul'daki 200 redif askeri birleştirilerek buldukları mevkilere göre iki veya üç muvazzaf alayın celp edilmelerine karar verildi.

Meclis-i Muvakkat redif sevkini tatmin edici bir gerekçeye dayandırmak durumundaydı. Bundan dolayı askeri faaliyetlerde yapılagelen "münevbe" tabirinin yanında, "talim için toplanmak" da başvurulan ibarelerdendi. Böylelikle bir renk verilmeyeceği hedeflenmişti.⁵³ Bununla birlikte meselenin aslının duyulmasının bir isyana sebebiyet vereceği düşünüldüğünden bazı bölgelerdeki rediflerin sayısının muvazzaf askere göre fazla olması ayrı bir tedirginlik yaratmaktaydı.

Bu konuda Erzurum örneğini ele almak mümkündür. Rediflerin firarından endişe edilen bu bölgede subaylarla birlikte 1.758 muvazzaf, 7.240

⁵² Aynı belge.

⁵³ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, III, 40.

redif yer almaktaydı. Görüldüğü üzere burada redif miktarı diğerine oranla çok fazla idi ve bir kargaşa durumunda redifleri zapt ve idare etmek oldukça güç görünmekteydi. Bundan ötürü rediflerin dönüştürülmesi işinde yönetim kadrosu diğer yerlere nazaran Erzurum'da farklı bir usul uygulamayı tasarladı. İstanbul'dan atanan bir subayın buradaki rediflere *"siz muvazzaf oldunuz, beş sene muvazzaf olarak istihdam edileceksiniz"* diye durumu bildirmesi sakıncalı görülmüş ve emniyetin sağlanamayacağından korkulmuştu. Ardından *"her ne kadar İstanbul ve diğer yerlerde nizâmât-ı askeriye uygulanmış ise de burası müstesna mahal olduğundan sizler de istisna tutulup redif olarak görevlendirileceksiniz"* şeklindeki ifadelerle daha yumuşak bir geçişin sağlanması fikri ağır basmıştı. Ancak yine de Erzurum valisi Halil Kâmilî Paşa'ya verilmek üzere zikredilen iki şıkkın da talimatını içeren iki emirname gönderilmiş, bölgenin hassasiyetinden dolayı tercih, valiye bırakılmıştı.⁵⁴ Sonuçta Erzurum gibi müstesna tutulan yerlerdeki rediflere muvazzaf askerlik yaptırmaya çalışırken bunu sükûnetli bir şekilde huzuru bozmadan hayata geçirmek için gerekirse ilk aşamada isimlerinin "redif" olarak kalmasında bir beis görülmedi.

Rediflerin intibakından daha büyük ve sorunlu bir mesele olan yeni asker alımında ise fizibilite çalışmaları yapılmaktaydı. Bu amaçla, Arnavutluk'tan alınması düşünülen yeni neferlerin tespiti amacıyla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azasından Mirliya Emin Paşa Manastır'a gönderilmişti. Rumeli ordusu ve eyalet müşirleri müşterek toplantılar yapmış ve toplantı reisi Süleyman Paşa görüşmeleri bir layiha olarak hazırlamıştı.⁵⁵ Layihaya göre Arnavutluk'tan asker alma meselesi yetkilileri tedirginliğe iten müşkül bir durum olarak gözükmekteydi. Daha önce gerçekleştirilen rediflerin toplanması işinde Üsküp ve Kalkandelen ahalisinin gösterdikleri tereddüdü Osmanlı idarecileri yeni asker alımında *"serrişte-i kaviyye"* olarak değerlendirdiler. Arnavutluk'un nüfusu ve bölge insanının sert mizacı karşılaşılabilecek güçlükleri az çok belirgin hale getirmekteydi. Üsküp redifinin ardından Priştine, Prizren ve Leskofça kazalarındaki redif askerlerinin de Hassa ve Dersaadet orduları için celbinden sonra sıra, yeni neferlerin alınmasına gelmişti ve ilk olarak söz konusu ordular için Gegalık bölgesindeki Üsküp,

⁵⁴ BOA., İ. MSM., 10/207, lef 1, 4, 24 Ş 1259/19 Eylül 1843; ayrıca bkz. Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2009, s. 125.

⁵⁵ BOA., İ. MSM., 10/218, lef 2.

Kalkandelen, Debreler, İlbasan, Ohri, Tiran ve Kavaya kazalarından 9.500 yeni nefer alınabileceği tespit edilmişti. Bunun yanında Rumeli ordusu için de yine bu kazalardan nefer alımına teşebbüs etmek, şartları hayli zorlamaktı. Bir isyan çıkmasından her zaman çekinildiğinden Gegalık bölgesinden⁵⁶ en azından o an için vazgeçilmiş ve Toskalık gündeme gelmişti. Toskalık'ın önemli yerlerinden Yanya, Sofya, Niş, Beyşehir, Belgrad ve Berat Kalesine askeri yığınak yapılmasına karar verildi. Dolayısıyla üç tabur piyade Yanya'ya; bir tabur piyade Berat Kalesi'ne; üç tabur piyade ile üç bölük süvari ve 12 top Sofya'ya; bir tabur piyade Niş Kalesi'ne; ikişer tabur piyade Beyşehir ve Belgrad'a (toplam 12 tabur piyade); üç bölük süvari ve 12 topun geçici olarak Dersaadet ordusundan gönderilmesi uygun görüldü.⁵⁷

Tahrir ve asker alımı hususlarının icraya koyulmasına dair bir hayli müzakere yapılmasına rağmen, nihai bir sonuca ulaşamadığı ve gerektiği gibi bir karar alınmadığı ortadadır.⁵⁸ Mesele, çözümsüzlükten ziyade taşranın merkez tarafından gayet iyi tanındığını göstermekte, hadisenin bu denli bütün yönleriyle tartışılması ve yerinde incelenmesi de acil çözüm bulma ihtiyacından kaynaklanmaktaydı.

Sistemli Nefer Temini Olarak Kur'a-i Şer'iyeye

Zorunlu askerliğe dayanan bir ordunun vücuda getirilmesi için önkoşul olan nüfus sayımına⁵⁹ dayalı sağlam verilerin olmaması, ordu teşekkülünün gecikme sebepleri arasında zikredilebilir. Potansiyel asker gücünün nerede

⁵⁶ Arnavutlar İşkombi nehrinin kuzeyinde bulunan Gegalar ve güneyinde bulunan Toskalar'dan meydana gelen iki temel etnik gruba ayrılırlar ki Türkler bu iki bölgeyi Gegalık ve Toskalık olarak adlandırmışlardır. Gegalar sadece lehçelerinde değil görünüş ve sosyal davranışlarında da Toskalardan ayrılırlar ve milli karakterlerini korumakta onlardan daha muhafazakar kabul edilirler. (Mustafa Bilge, "Arnavutluk", *TDVİA*, III, 384).

⁵⁷ BOA., İ. MSM., 10/218, lef 2.

⁵⁸ "işbu tahrir maddesinin ve asker alınması hususunun suver-i icrâyesine dâir hayli müzâkerât cereyân etmiş ise de lâyıkiyla kararlaştırılamamış olduğu", BOA., İ. MSM., 10/218, lef 8, 21 M 1260/11 Şubat 1844.

⁵⁹ Sayımın amacı askerlik çağında bulunanların tespit edilmesiydi. "Ordu-yı hümâyûnlar dâireleri nüfus-ı zükûrunun kâmilen tahririyle esnân-ı askeriyede bulunan ahâlinin mikdârı bilinmesi demek idüğü umûr-ı bedîhiyeden olduğu", BOA., İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), 1369, lef 5.

bulunacağıının belirlenmesi amacıyla nüfus sayımının icrası ve profesyonel ordunun zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi ordu yapılanmasında en temel hususlardı. Askeri mekanizmanın dışında devlet bürokrasisinde kayda değer bir artış, askere alma işlemleri için etkili bir organizasyon oluşturma ve askerden kaçmayı önlemek amacıyla caydırıcı yaptırımların hayata geçirilmesi, birliklerin sevkıyatı, beslenmesi, giydirilmesi ve silahlandırılması için belli bir ekonomik etkinlik başat unsurlar olarak belirginlik gösterir.⁶⁰

Muhtelif bölgelerde yapılabilen nüfus sayımının ardından fiiliyata konulması gereken en önemli iş kur'anın icrasıydı. Çünkü askeriye için tahririn semeresi ancak bu yolla alınacaktı. Asker kaynağı olarak düşünülen bölgelerin nüfus yoğunluğuna göre belirlenen oran doğrultusunda asker toplama metodu olan kur'a usulü⁶¹, 1846'da kanunlaştırılarak programlı ve düzenli bir hale getirilmeye çalışıldı.⁶² Sayımı tamamlanan yerlerde uygulaması hız kazanan kur'anın bütün imparatorlukta eş zamanlı ve aynı seviyede/süratte yürütülemediği açıktır. Kur'a bölgelerinin her birinin kendine has şartları mevcuttu ve bu, kur'a işlemini yavaşlatmaktaydı. Merkez ordularına göre taşra ordularında⁶³ daha geç ve güç gerçekleşen kur'a meselesine,

⁶⁰ Jan Lucassen-Erik Jan Zürcher, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, der. Erik Jan Zürcher, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 15.

⁶¹ Konuya dair kayıtların/defterlerin güncellenmesi (ölüm ve doğum gibi) ve ilgili yerlere gönderilmesine dair bkz. BOA., Sadaret-Mektubi (A. MKT), 127/77, 29 CA 1264/3 Mayıs 1848; 124/88.

Meydana gelen karışıklıklardan dolayı nüfus sayımının tekrarlanması için bkz. "Anadolu ordusu dâiresi dâhilinde kâin Karahisâr-ı Şarkî sancağı nüfûnun karışıklığı cihetiyle kur'a-i şer'iyye icrâsında ba'zı mertebe su'ûbet çekilmekte olduğundan be-tekrâr tahrîr ve tashîh olunmak üzere süvâri üçüncü redif alayı miralayî Rüstem Beyin me'mûriyetiyle lâzım gelen emr-i âlînin ısdâr etdirilmesi", BOA., Sadaret Amedi (A. AMD), 34/7.

⁶² Bahsedilen ve daha sonra çıkarılan kur'a kanunnameleri için bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Ankara 2008, s. 68-87; Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Ankara 1994, s. 11-19; ayrıca bkz. BOA., Bâb-ı Âsafî Kanunnâme-i Askerî Defterleri (A. DVNS. KNA), nr. 7.

⁶³ Bâbiâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. AYN. d), 405, s. 41-42, 25 S 1263/12 Şubat 1847; muhtelif yerlerdeki kur'alar için bkz. BOA., A. AMD., 37/19, 1268/1851; A. MKT., 53/42, 1262/1845; İlhami Yurdakul, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem: Kur'a Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular -Oluşum, Teşkilat ve İşlev-*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, s. 433-442.

"ahâlinin mizâcı", coğrafi farklılıklar, devletin mali kudreti ve bürokrasinin işlerliği gibi değişkenler doğrudan etki etmekteydi. Merkezi bürokrasi atadığı memurlar, hazırladığı talimat ve emirnamelerle işi özenle takip etmeye çalışmaktaydı. Bu durum dönemin siyasal gelişmelerine uygun olarak merkez-taşra koordinasyonuna işaret ederken aynı zamanda modernleşme arzusu gösteren devletin merkezileşme çabası olarak da kabul edilebilir.

Kur'a Kanunu çıkarılmadan önce esasında 1843 yılından itibaren ülkenin askerlik yaşında olanların potansiyeli üzerine bazı hesaplamalar ve öngörüler yapılmıştı. Temel soru şuydu: "Nüfusun kaçta kaç asker olacaktı? ve oran (*nisbet-i askeriye*) neydi? Buna göre o güne kadar sayılan yerlerin erkek nüfusu 2.907.192 olarak tespit edilirken, Bağdat, Bosna, Trablusgarp, Girit ve Cezayir gibi tahriri yapılamayan uzak taşranın mevcudu da 1.161.078 olarak kabul edildi. Gelibolu, Kastamonu ve Trabzon gibi yerlerden sayılan nüfusun 269.490'ının tersane hizmetleri için ayrı tutulması neticesinde yekun Müslüman erkek nüfus 3.798.780 şeklinde hesaplandı. Toplam sayı ordu miktarı olan beşe bölündüğünde elde edilen 759.756 sayısı her bir ordunun "nefer havuzu"nu göstermekteydi. Yüzde bir oranında nefer alınması hususu oranlanarak beş ordudan beşte bir itibariyle senelik terhisi gereken 37.987 kişi hesap edildi. Bu suretle yüzeysel olarak beş senede Müslüman erkek nüfusun yirmide birinin silahlı altında bulunacağı ortaya çıktı.⁶⁴ Kuşkusuz bu, o anki hesap ve tahmine göre böyleydi. Nüfus sayımı yapıldıkça bu oran büyük olasılıkla değişecekti. Çünkü merkez bürokrasi sayım icra edildikçe nüfusun hayli fazla çıkacağını düşünmekteydi. Neticede bir belirsizliğin hakim olduğu görülmektedir. Bu konu aşağıda tablo halinde verilerek ortaya konmaya çalışılmıştır:

Tablo 5. Kur'a Kanunu'ndan önce nüfus sayımı ve askere alma oranlarına dair yapılan hesaplamalar.

Müslüman erkek nüfus	3.798.780		
Her bir ordunun "Nefer Havuzu"	759.756		
Askeri Oran (<i>nisbet-i askeriye</i>)	1/100 oranı 7.597	1/120 oranı 6.331	1/130 oranı 5.844
Beş ordunun terhis miktarı	37.987	31.656	29.221
Beş senede asker olacakların mevcudu	189.939		
Genel nüfusun 1/20'si	189.939		

⁶⁴ BOA., İ. MSM., 10/206, lef 2, 14 C 1259/12 Temmuz 1843.

Nüfus sayımının icrası şüphesiz süreç gerektiren bir işti. Hassa, Dersaadet ve Rumeli ordularında rediflerin nakledilmelerinin Kasım 1843'e kadar bitirilip dört ay sonra ise Mart başında terhise başlanması tasarlanmıştı. Senelik Hassa ordusunun 7.980, geri kalan diğer dört ordunun ise 7.500 yeni nefer alımı yapmaları tasavvur edilmekle birlikte rediflerin intibaklarının arkasından acilen asker talep etmenin ahaliye zor geleceği belliydi.⁶⁵ Mevzuyla alakalı daha sonraki yazışmalarda asker alımı için yapılan nüfus sayımının sorunsuz icrasının mümkün olmadığı Bâbîâli tarafından itiraf edilecek, gösterilen muhalefete karşı kuvvet kullanılması gerekecekti. Bu olaylar, sayımın şimdilik zikredilen üç ordu mevkilerinde yapılması, diğerlerinin ise ileriki tarihlere bırakılmasına karar verilmesine sebep oldu.⁶⁶

Asker alımındaki tutarsızlık ve düzensizlik üzerine 1846 yılında Kur'a Kanunu yürürlüğe girdi ve kanunname bütün ordu merkezlerine gönderildi. Osmanlı devletinin ilk sistematik asker alım programı olan bu kanun, giriş, beş bölüm, 63 madde ve bir hatimeden oluşmaktaydı. Askerlik çağının tanımlanması, askerliği kimlerin yapacağı ve bundan muaf olma şartları, kur'a daireleri ve kur'a meclislerinin oluşturulması, firar, bedelli ve gönüllü askerlik gibi mevzular söz konusu kanunda izah edilmiştir.⁶⁷

Kur'a Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra uygulamanın eşgüdümlü bir şekilde tüm imparatorlukta hayata geçirildiğini söylemek pek tabii ki mümkün değildir. Hatta Hassa ve Dersaadet gibi merkez ordularında bile geçmiş yıllara ait kur'a bakayaları mevcuttu. Bu husus kur'a defterlerinde izlenebilir. 1848 senesi kayıtlarına bakıldığında Dersaadet ordusunda 1846 ve 1847 yılları için toplam 2.545⁶⁸, Hassa ordusunda ise 1847'de 898⁶⁹ bakaya kur'a neferi olduğu görülür.

⁶⁵ BOA., İ. MSM., 10/206, lef 2, 14 C 1259/12 Temmuz 1843.

⁶⁶ "Henüz usûl-i istibdâliyelerini icrâ kılınmayan mevâki'de bu maddenin sızıltısızca tesviyesi pek de kâbil olamayub keyfiyete teşebbüs ile muhâlefet-i mevki'iyeye zuhûra geldiği takdirde men'ine kâfi kuvve-i mümkünine bulunmak emri-i tabii", BOA., İ. MSM., 10/214, lef 2, 3 ZA 1259/25 Kasım 1843.

⁶⁷ BOA., A. DVNS. KNA., nr. 7.

⁶⁸ BOA., İ. MSM., 15/318, lef 5, 13 CA 1264/17 Nisan 1848.

⁶⁹ BOA., İ. MSM., 15/318, lef 7, 10, 13 CA 1264/17 Nisan 1848.

Hassa ve Dersaadet orduları asker temin hususu için ayrıca bkz. BOA., İ. MSM., 12/245; 12/265.

Tablo 7. Dersaadet ordu bölgesinin nüfus ve asker ihtiyaç durumu.

Nüfus	Askerlik yaşındakilerin mevcudu: 56.566		Ordu dairesindeki Müslüman erkek nüfusu: 817.859			
Dersaadet ordusunun 1848 yılı durumu	Tebdil-i Hava	Sıla	1846 bakayası	1847 bakayası	Mevcut	Toplam
	466	68	1.012	1.533	20.688	23.767
Ordunun Asker Açığı	Ordunun 1848'de terhis edeceği eski asker miktarı: 7.481		"Tertib-i tām"dan noksanı: 2.096			
Alınacak Nefer	Ordu dairesinden 1848 yılı için alınması gereken yeni neferlerin miktarı		Eksikliği tamamlamak için	Terhis için	Toplam	
			2.096	7.481	9.577	

Tablo 8. Hassa ordu bölgesinin nüfus ve asker ihtiyaç durumu.

Nüfus	Askerlik yaşındakilerin mevcudu: 66.650		Ordu dairesindeki Müslüman erkek nüfusu: 814.116	
Hassa ordusunun 1848 yılı durumu	1847 kur'a bakayası	Tebdil-i hava neferleri	1848 yılı redif olacaklar (terhis)	Mevcut
	898	1.780	7.115	22.315
Alınacak Nefer	"Tertib-i tām" için alınması gereken yeni neferler: 9.446		Ordunun tam tertibi: 27.323	

Tüm bunlara rağmen 1846 yılının başında Hassa ve Dersaadet ordu dairelerinin sayılmış olması ve "*neferât-ı atıka*"nın terhisine başlanmasına karşın taşrada durum biraz farklıydı. Zira, Anadolu ve Rumeli ordu bölgelerinin sayımına yeni başlanmıştı. Söz konusu senenin Mart ayına kadar tamamlanması mümkün olmayan bu iş, bitirilse bile ordu meclislerinde nüfus kayıt suretlerinin çıkarılması, cetvellerin hazırlanması gibi muamelat bakımından bir takım engeller vardı. Bu durum terhislerin aksamasına ve akabinde huzursuzluğun baş göstermesine sebep olmaktadır. Rumeli ordusundaki 1844 terhisi Gegalık'taki, 1845 terhisi de Toskalık'taki "*nizamât ve asâkir-i cedîde ahzı*" gerekçesiyle yapılamamıştı. Yani ordunun fiilen görevde olması terhise mani olmuştu. 1845 yılında da Anadolu ordusunda gerek genel manada ve gerek 1846 yılı için "*istibdâl*"⁷⁰ işinin gerektiği gibi uygulanmadığı ifade edilmiştir. Arabistan ordusunda ise durum daha da kritik idi. Bu yıllarda kur'a bir yana ordu dairesi nüfusunun sayımına bile teşebbüs edilememişti. Arabistan ordusu müşiri Mehmed

⁷⁰ Askerlik müddeti biten eski askerleri terhis etmek ve bunların yerine yeni nefer almak şeklinde çift mana içerir. İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, II, 1444.

Namık Paşa, Cebel-i Lübnan'daki karışıklıklarla yani Lübnan meselesi⁷¹ ile uğraşmaktaydı. Bu ordunun diğerlerine nazaran asker potansiyeli çok düşük olduğu gibi mevcut neferinin kahir ekseriyeti eskilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle eski neferlerin ordudan ihracı bir yana bilâ kur'a asker temini mev-zubahis edildi. Ancak terhis bekleyen çokça asker, durumu daha karmaşık hale sokabilirdi. Dolayısıyla, yerel eşrafla uyum içerisinde olmak mahallî düzeni bozmamak adına her zaman önemsenmiştir.⁷²

1846'nın ikinci yarısından sonra da kur'asız asker alma fikri gündemi meşgul etmiş ve Arabistan ordu dairesinin tamamen sayılması için 3-4 seneye ihtiyaç duyulduğu belirtilmişti. Kozan ve Nusayri Dağları, Nablus ve Halilürrahman gibi yerlerdeki direnç, sayım ve askere alım konularında "tedrici tahrir" usulünün benimsenmesine sebep olmuştur. İlk olarak kolay yerlerin tercih edilmesini öngören bu usulle, insanları asker vermeye alıştırmak ve oluşacak tepkileri azaltmak amaçlanmaktaydı. Halep eyaleti gibi rahat ve problemsiz yerlerdeki başarı, Kozandağı gibi mukavemet gösteren mahalleri olumlu olarak etkileyecekti. Namık Paşa'nın bir kur'a güzergâhı çizerek Adana, Halep ve Urfa eyaletlerinin ardından Şam ve bunun bitiminde de Sayda eyaletini belirlemesi, bu amaca matuf işlerdendi.⁷³

Mehmed Namık Paşa'nın 1847'nin Nisan ayında merkeze gönderdiği raporunda işlerin yolunda gitmediğini ve bazı aksaklıkların olduğunu

⁷¹ M. Tayyib Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *Belleten*, Ankara 1946, Cilt X, Sayı 40, 641-703; BOA., İ. MSM., 47/1186, 19 R 1262/16 Nisan 1846; A. AMD., 1/56.

⁷² "Killet-i fehm u idraklerinden nâşi sebab-i te'hir maddeyi derk edemeyüb bu babda mukaddem ve muahhar neşr u i'lan buyrulan nizâmât-ı seniyyenin devâm u istikrârına zâhib olarak vahşete düşecekleri, pek az adem ihrâcı neferât-ı atıkanın mahzûniyetlerini mûcib olacağı hâlât-ı ma'lûmeden bulunacağına binâen, vücûh-ı memleket ma'rifetiyle kâide-i adl u hakkâniyetle tatbîkan sızılısızca olhavâli kazalarından ahz u istihsâli, bu def'alık bu sûretle bilâ kur'a alınmak geleceğine", BOA., İ. MVL., 1369, lef 5, 10 M 1262/8 Ocak 1846.

⁷³ Bu konuda Şam valisi Safveti Paşa biraz farklı düşünmekte ve Şam'ın 1846'da sayımını onaylamamaktaydı. Kozandağı ve Afşar aşiretlerinin saldırı ve tecavüzleri neticesinde bölge insanının aşırı zarar gördüğünü iddia eden vali, söz konusu eyaletin en azından o an için hariçte tutulmasını ve başka bir yerin tercih edilmesini belirtmekteydi. BOA., İ. MVL., 1620, lef 7, 11 N 1262/2 Eylül 1846; ayrıca bkz. Fatih Akyüz, *Osmanlı Ordusu'nun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu Örneği (1848-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 48.

belirtmekteydi. Paşa, aynı yıl terhis işlemleri için de İstanbul'dan 1.100 adet boş terhis belgesi istemiş⁷⁴ ve ihraç edileceklerin sayısına tamamen kendisi karar vermişti. Bir standardın oturtulmadığı uzak taşrada bazı özel durumların olduğu muhakkaktı.

Üç sene sonra Nisan 1850'de Namık Paşa'nın halefi Mehmed Emin Paşa da ordu bölgesinin tamamının sayım işinin o sene bitirileceğini vurgulamış olmakla birlikte⁷⁵ geçmişe nazaran önemli bir ilerleme kaydedildiğini belirtmiştir.⁷⁶ Bu başarının hatırı sayılır bir kısmı da bölge ileri gelenlerinin buldukları yerin nüfusu hakkında yaptıkları tahminler sayesinde. Eşraf bu şekilde kullanılarak orduların asker açıkları hızlı ve pratik bir yolla kapatılmaya çalışılmıştır. Bölgenin hassasiyeti, etnik ve karakter yapıları göz önünde bulundurularak uygun yerlerden münasip neferler alınmaya gayret gösterilmiştir.⁷⁷ Burada toplumsal dokunun asker alımına doğrudan etkisini görmek mümkündür.

Arabistan ordusundaki zafiyet komutanlarca İstanbul'a bildirilmekteydi. 1848'de ordunun mevcudu 14.000'den biraz fazla olmakla birlikte 2.500'e yakın neferi 1835'ten 1842'ye kadar olan zaman zarfında askeriyeye giren ve terhis bekleyen eski neferlerdi. Bu askerlerin "def'aten" ihraç edilirse sayının 11.700'lere düşeceğinden endişe edilmekteydi. Birkaç sene öncesine kadar ordunun potansiyelinin yirmi binlere ulaştığı dikkate alındığında Arabistan ordusunun yeni asker alamayan ve sadece terhis yapan bir ordu olduğu söylenebilir. Hassa, Dersaadet, Rumeli ve Anadolu ordularından "ta'vizen" (bedel verme, karşılık olarak verme) yeni asker gönderilmezse orduda subaylardan başka kimsenin kalmayacağı biraz da mübalağalı bir dille anlatılarak esasında durumun ciddiyeti vurgulanmaktaydı. Öyle ki, Namık Paşa bu sorunun çözülmesini "*Arabistan ordusunun ihyası*" olarak

⁷⁴ "İstibdâle kesb-i istihkak edenlerin kâffesine tezkire verilerek ihrâc olunmuş olsalar bir taraftan asker alınmadığı hasebiyle ordu-yı mezkûrun mevcuduna noksan-ı küllî âriz olacağı", BOA., İ. MVL., 1947, lef 1, 5 CA 1263/21 Nisan 1847.

⁷⁵ BOA., İ. MVL., 3515, lef 3, 21 ZA 1264/19 Ekim 1848.

⁷⁶ BOA., İrade-Dahiliye (İ. DH), 12649, lef 1, 11 C 1266/24 Nisan 1850.

⁷⁷ II. Mahmud döneminde nefer tedarikinde "Türk uşağı"nın önem kazanmasına dair bkz. Hakan Erdem, "Recruitment for the Victorious Soldier of Muhammad in the Arab Provinces, 1826-1828", *Histories of the Modern Middle East -New Directions-*, ed. Israel Gershoni, Hakan Erdem, Ursula Woköck, London 2002, s. 189-206.

tavsif etmekteydi.⁷⁸ Bu minvalde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de Hassa ve Dersaadet ordularından 850'şer, Anadolu ordusundan 600 kur'a neferinin sevki mütalaa edilmiş ve nüfus sayımına hız vermek amacıyla Şam'daki tahrir memur ve katiplerinin sayısı arttırılmıştır.⁷⁹ Bundan önce Arabistan ordusundan Anadolu ordusuna gönderilen müfrezenin Ağustos 1847'de Ferik Ömer Paşa ile Şam'a dönmesi⁸⁰ ise Arabistan bölgesindeki askeri gücün takviye edildiğini göstermekteydi.

Bedirhan Bey'in isyanı⁸¹ ve Cebel-i Lübnan hadisesi gibi olayların sebep olduğu istikrarsızlık, özellikle Anadolu ve Arabistan ordularının teşekkül sürecine olumsuz olarak yansımıştır. Bölgenin hususiyetinden ötürü nüfus sayımı ve kur'anın işletilmesi doğal olarak her mahalde farklı bir görünüm arz etmiştir. Örneğin 1850 senesi Şam merkezin kur'ası suhuletle uygulanmasına karşın, aynı yıl aynı eyaletin Baalbek kazasında kur'aya karşı çıkan bir grubun toplandığı gözlemlenmiştir.⁸² Bununla birlikte 1860'dan

⁷⁸ BOA., İ. MSM., 15/331, lef 3, 7 CA 1264/11 Nisan 1848.

⁷⁹ BOA., İ. MSM., 15/331, lef 6, 15 Ş 1264/17 Temmuz 1848.

⁸⁰ BOA., İ. MSM., 14/298, lef 1, 13 N 1263/25 Ağustos 1847.

⁸¹ Bkz. Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010; Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.

⁸² Bu hareketi başlatan "*Âl-i Harfuş*" denilen aşiretti. Uzun zamandan beri "*su-i hareketleri ve taaddileri*" görülen Harfuş, Memlükler döneminde büyük şehirlerin aşağı sınıf halkına verilen isimdir ve kelime manası da "kaba, çok öfkeli, kötülüğe hazır kişi"dir. Bu ifade Osmanlıların hükümdarlığında Şam'ın Baalbek ve Beka bölgelerindeki Şii emir ailesinin adı olarak da kullanılmıştır. Bu ailenin Mısır'daki Harfuşlarla ilgisinin olup olmadığı bilinmemekle birlikte bir takım kuvvetli karineler mevcuttur. Şu husus bir gerçektir ki, Harfuş emirleri ayrıca Şam'daki Osmanlı idaresiyle mahalli kuvvetler arasında çıkan anlaşmazlıktan her fırsatta faydalanmışlar ve varlıklarını XIX. yüzyılın ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Zikredilen kur'aya karşı ayaklanan bir grubun etraftaki köylere haberler göndererek "*bizim ile yek-cihet olmaz iseniz köylerinizi yakar yıkarız*" gibi tehditlerle "safları sıklaştırmak" istediklerini de gönderilen raporlardan öğrenmekteyiz. Bunun yine o coğrafyada bulunan bazı köy eşrafının yerel idarecilere bildirdiğini söylemek de mümkündür. Olayların tırmanması üzerine Âl-i Harfuş ve hempâları üzerine mirliya Mustafa Paşa kumandasıyla beş bölük süvari, iki tabur piyade, dört adet top, bir miktar başıbozuk askeri ve ihtiyat kuvveti olarak kaymakam Ali Beyle birlikte iki tabur asker gönderilmiş ve "*cemiyetin tâb-âver olması*" engellenmişti. (BOA., İ. DH., 13170, lef 1, 27 ZA 1266/4 Ekim 1850; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, "*Harfûş*", *TDVİA*, İstanbul 1997, XVI, 165-166).

sonra sistemli bir ilerlemenin kaydedildiği görülmektedir. Nitekim, Aralık 1861'de Arabistan ordusu müşiri Abdülhalim Paşa'nın sadarete yolladığı tezkeresinde "*mevadd-ı fevkalâdenin gün be gün azaldığı*"ndan bahsetmekteydi.⁸³ Ordu bölgesinde yer alan Halep'in valisi Mehmed İsmet Paşa da 22 Aralık günü meclis azasının ve diğer hâziranun hükümet konağında toplandıklarını, kendisinin topluluğa hitap ettiğini ve ertesi gün de nizamname gereğince asker adaylarının muayenesine başlanacağını ve 8-10 gün içerisinde bu işlemin de biteceğini ayrıntılarıyla yazarak kur'a faaliyetinin yolunda gittiğini belirtmekteydi.⁸⁴ Yapılan çalışmaların ardından 26 mahalleden 254 nefer tefrik edildi.⁸⁵

Bunun yanında devlet evrakında "*hutta-i Arabistanda şimdiye kadar bu usulün icrası hîz-i imkâna gelemediği halde bu evânda işbu emr-i cesîmin bi's-suhûle cilve-ger-i mir'at-i husûl olması*"⁸⁶ ifadesi uzak taşrada 1860'lara kadar kur'anın sağlıklı bir şekilde işletilemediğinin itirafı ve tespiti idi. Bu cesametli işin bilhassa bu yıllardan sonra daha etkin bir şekilde tatbik edildiği söylenebilir. Tabii ki bu, muhalefet ve bir takım zorlukların yaşanmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Söz konusu beş ordudan daha sonra 1848 senesinde altıncı ordu ve bir hudut kuvveti olarak kurulan Irak-Hicaz Ordusu⁸⁷ incelendiğinde "başkente uzak" bölgelerin zorlu kur'a faaliyetleri görülebilmektedir.

Kur'a ve zorunlu askerlik uygulamalarıyla profesyonel ve işlevsel hale getirilmeye çalışılan orduların güçlü tutulması, daha çok kemmiyet açısından yorumlanmıştı. Ancak böylelikle ordular, kendi bölgelerinde iktidarı hissettirecekler ve hükümet programlarını uygulayabileceklerdi. Bu manada, orduların bir kesit şeklinde verdiğimiz yaklaşık otuz yıllık

---

Ordunun bünyesinde -alay, tabur, bölük- Şii nefer sayısının "denge"de tutulması ve ekseriyet arz etmesine müsaade edilmemesine dair bir tavır da geliştirilmişti. Bu, bilhassa II. Abdülhamid döneminde bir sorun olarak ortaya çıksa da söz konusu ve benzeri hadiseler kuşkusuz bir referans kaynağı oluşturmaktaydı.

⁸³ BOA., İ. DH., 32597, lef 2, 16 C 1278/19 Aralık 1861.

⁸⁴ BOA., İ. DH., 32597, lef 3, 19 C 1278/22 Aralık 1861.

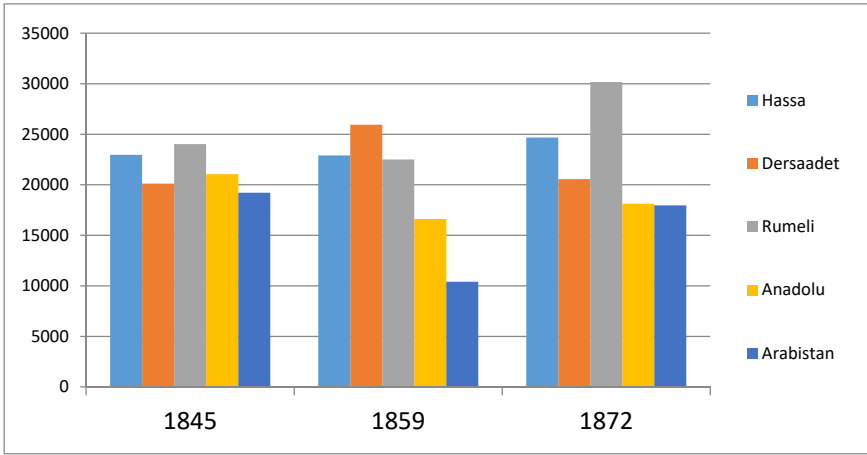
⁸⁵ BOA., İ. DH., 32635, lef 1.

⁸⁶ BOA., İ. DH., 32597, lef 4, 4 B 1278/5 Ocak 1862.

⁸⁷ Fatih Akyüz, *Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu Örneği (1848-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

durumlarına bakmak bir takım hususları izah edebilir. Orduları öngörülen seviyede tutabilmek (*tam tertib*) ana gayeyi oluşturmuş, fakat bunu yapabilmek kolay olmamıştır. Her ordunun kendi bölgesi olsa da asker alabilen ordu, alamayana destek vermiş ve bu çerçevede merkez ordularının taşra ordularına hatırı sayılır bir süre kur'a neferi takviyesi yaptığı gözlemlenmiştir. Bunun nedeni, eskilerin gönderilerek yeni neferlerin alınması işlemlerini ihtiva eden istibdalin ve bununla ilintili olarak nüfus sayımı ve kur'anın sağlıklı yapılamamasıydı.⁸⁸

Grafik 2. Ordu mevcutlarının karşılaştırmalı grafiği.⁸⁹

⁸⁸ "İcrâ olunmakta olan kur'a maddesine dahi envâ'-ı hîle ve fesâd karışub meselâ bir hânedede mevcûd beş nefer nüfûs-ı zükûrdan üçü veya ikisi esnân-ı askeriye de olduğu halde nüfûs mukayyid ve nâzırları ve mahalle muhtarları ile uyuşub yalnızlık sıfatıyla ayrı ayrı mahalleye yazılarak hîn-i icrâ-yı kur'ada başka başka muhtarlar vâsıtalarıyla kendilerini ibrâz etmek ve bazıları dahî kur'a mevsiminde icâr ile hâne tutub bîkes heyetine girmek gibi ve memleket-i vücûh usûl-ı kadîme vechile yine birer sûretle kolayını bularak evlâdını vermemek misillü mugâyir-i rızâ-yı âlî dürlü dürlü evzâ' ve hâlât vukû'bulmakda ve bu kazıyyeyi gelen neferâtın bütün aceze-i ahâli evlâdı olması dahî te'yîd ve isbât eylemekde olub halbuki bu keyfiyet kur'a-i şer'iyye usûl-ı hayriyesi icrâsında murâd ve makâsıd ve olan muhassenât ve adâletin mahv u izâlesini ve pek çok esnân-ı askeriye erbâbının zâyi' olmasını istilzâm eylediğinden akîb-i me'mûriyet-i çâkerânemde ikdâmât-ı zâide takayyüdât-ı kâmile icrâ eylemelerichün kur'a me'mûrlarına tenbihât-ı ekîdeyi hâvî tahrîrât gönderilmiş ise de şu uygunsuzluğun bütün bütün önü kesdirilmesi zımında icâb eden esbâb u vesâil-i kavıyyenin istihâl u istikmâli başlıca mütâla'aya mütevakkıf idüğü", BOA., İ. MSM., 15/338, lef 1.

⁸⁹ BOA., A. M., 382/81; İ. MMS., 44/1851, lef 4.

Verilerin değişkenlik arz etmesinin nedenlerinden biri, ordular arası nefer kaydırmaları olabilir. Özellikle Arabistan ordusunun diğer ordulardan yardım alan bir yapıda olması, mevcudunda hızlı artış ve azalmalar görülmesine sebep olmuştur. Örneğin, 1845 yılında 19.000 civarında olan yekun, 1859'da 10.000'lere geriler. Gerek bu örnekte ve gerekse bütün orduların nefer kaybında, sebep, sonuç ve tesirleri bakımından oldukça mühim olan ve uluslararası bir savaş haline gelen Kırım Savaşı'nın (1853-1856) etkisinin olduğu muhakkaktır. Arabistan ordusunun güçlendirilmesine dair yapılan yazışmalar sonuç vermiş ve 1861'de bu orduda görev yapan askerin sayısının 25.000'lere ulaştığı tespit edilmiştir. Bunun 9.300'ü kendi bünyesindeki askeri olmasına karşın, geri kalanının çoğunluğu Hassa'dan olmak üzere, Dersaadet ve Anadolu ordularından alınmıştır. 1872'de ise bu orduda tekrar bir düşüş yaşanır ve mevcudun 18.000 civarına gerilediği görülür. Esasında "ta'vizen" (bedel verme) gelen askerlerin kendi ordularına geri gittiği düşünüldüğünde, 1861'den 1872'ye geçen süreçte Arabistan ordusunun nefer mevcudunu arttırdığı söylenebilir. Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliği zamanında yapılan 1869'daki ikinci askeri tensikat ile Hicaz'ın Irak-Hicaz ordusu bölgesinden çıkarılarak Arabistan ordusuna dahil edilmesi, bu artışın nedenlerinden biri olabilir. Ayrıca bu tarihlerden itibaren kur'anın artık uzak taşrada daha sıhhatli uygulandığı da söylenmelidir. Hassa ordusunun mevcudunun aynı oranda seyrettiği görülmekle birlikte 1872'deki nefer artışının nedenlerinden biri, yine söz konusu tensikattır. Dersaadet ordusunun 1. piyade ve 5. süvari alaylarının Hassa ordusuna verilmesi, iki ordunun birinin artış ve diğerinin azalması hususuna biraz olsun açıklık getirir.

1845'ten 1872'ye uzanan 27 yıllık süreçte mevcudunu en çok arttıran ordu Rumeli olmuştur. Özellikle 1859-1872 zaman zarfındaki artış -7.500 askerden fazla- dikkate şayandır. Rumeli'de yaşanan siyasi ve askeri hareketlilik bu ordunun takviye edilmesini zaruri kılmıştır. 31 Ağustos 1861 tarihli İşkodra barış antlaşmasıyla sonuçlanan Hersek isyanı, 1862 yılı Haziran ayında Sırbistan prensliği ile yaşanan ihtilaf, 1866 senesinde Bulgar çetelerinin faaliyetleri, aynı dönemdeki Girit ihtilali ve Panislavizm, bölgenin askeri açıdan yeterli hale getirilmesinin gerekçeleri olmuştur.

Grafikte gösterilmeyip bu beş ordudan sonra 1848'in Şubat ayında altıncı ordu olarak kurulan Irak-Hicaz ordusu da bilhassa Anadolu ve Arabistan -nispeten Rumeli- ordularının belli dönemlerde mevcutlarının

azalmasına sebep olarak gösterilebilir. Bu ordu kuruluşunun ilk zamanlarında özellikle nefer sevkıyatı noktasında Anadolu ve Arabistan ordularının yükünü daha da ağırlaştırmıştır. 1843 yılındaki Arabistan ordusunun "diri" tutulma çabası, daha sonra Irak-Hicaz ordusuna kaymıştır.

Anadolu ordu dairesinin bazı yerlerinde, Arabistan ve Irak-Hicaz ordu bölgesinde Kur'a Kanunu yürürlükte olmasına rağmen müşkülattan ötürü bilâ kur'a nefer alınmıştır. Örneğin, 1860 yılında Revanduz ve Köysan-cak'tan bu şekilde 260 asker temin edildiği⁹⁰ gibi bu misalleri çoğaltmak da mümkündür. Tanzimat idarecileri, bu tür yerlerden asker almak için "*meşâyih ve ruesâ-yı aşâire hil'at iksâ ve atıyye i'tâsı*" gibi yollar takip etmişler ve başarılı da olmuşlardır.⁹¹ Bu yolla, insanlar yeni uygulamalara "ısrındırılmak" istenmiş ve bu konuda temkinli davranılmıştır.⁹² Nitekim 1849 yılında Anadolu ordusu için terhis edilen 10.000 askerin yerine 8.000 neferin alınması, ihtiyatlı olmanın bir işareti olarak değerlendirilebilir.⁹³

Orduları sayıca güçlendirmenin yollarından birisi de başıbozuk askerin temini olmuştur. Arabistan ordusunun kur'a işinde kullanılmak üzere 1850'nin sonunda Maraş, Urfa ve civarından 1.000 başıbozuk tertip edilmiş ve daha sonra da bunların "salıverilmesine" izin verilmemesine dair ordu müşirine, Sayda ve Halep valilerine emirler gönderilmişti. Arabistan ordusu gibi nefer ihtiyacı had safhada olan yerlerde bunların nizami asker olarak yerleştirilmesi ve başıbozuk tabirinin yerine "muvazzaf nefer" in kullanılması uygun görülmüştü.⁹⁴ Tensikatın ilk yıllarında intibakları yapılan rediflerin isimlerinin -bazı yerlerde- aynı şekilde kalması savunulurken

⁹⁰ BOA., A. M., 391/74, 1 R 1277/17 Ekim 1860.

⁹¹ BOA., Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL), 371/108, 20 C 1269/31 Mart 1853.

⁹² "Dâire-i mezkûre kur'asının ibtidâ-yı icrâsı olmak hasebiyle her halde mizac ü müşvâr-ı ahâliye göre hekîmâne icrâsına dikkat olunmak lâzîmeden bulunduğu, bu usûl-ı hayriyenin ahâliye mücib-i vahşet olmayacak sûrette hüsn-i îfâsı lâzîmeden, bu cihetle biraz teennîlice tutularak bu hususta ahâliye hakkıyla ısınganlık getirilmek üzere", BOA., A. MKT., 146/16, 7 L 1264/6 Eylül 1848.

⁹³ "Bu sene müstehak-ı istibdâl olan on bin neferin yerlerine ol kadar neferât-ı cedide alınması dâire-i mezkûre ahâlisinin bazı mertebe ağırca geleceği anlaşıldığı, istibdâli lâzım gelen neferât-ı atîka kâmilen ihrâc olunmak üzere yerlerine bu senelik sekiz bin nefer ahzıyla iktifâ olunması hadd-i i'tidâlde olacağı", BOA., A. AMD., 9/75, 25 N 1265/14 Ağustos 1849.

⁹⁴ BOA., A. AMD., 29/45, 27 RA 1267/30 Ocak 1851.

başıbozukların adının muvazzaf olarak anılması, yerel şartların dikkate alındığını göstermektedir. Bu uygulamalar tensikât-ı askeriyenin özellikle nefer tedariki açmazını halletmeye yönelik çabalarıdır. Kuşkusuz bu gayretler zorunlu askerliği oturtmada ara çözümler kabilinden önemli adımlardır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tanzimat Fermanı sonrasında yürürlüğe sokulan merkeziyetçi reform politikalarının askeri bacağı olan⁹⁵ Osmanlı ülkesinin düzenli askerle donatılarak "her bölgeye bir ordu" ikamesi, altı çizilmesi gereken önemli bir işti. Ordu, hükümet programlarını uygulayan ve merkezi otoriteyi tahkim eden en güçlü enstrüman olmuştu. Bu yönüyle ordunun "dâhili" özelliği vurgulanmış ve zorunlu askerlik hizmetiyle yeni kurulmuş düzenli ordunun insan gücü ihtiyacını karşılama, etkili bir hale getirilmesi için önemli çabalar harcanmıştı. Bu, aynı zamanda merkezileşmeyi ve devlet gücünün taşraya daha iyi işlenmesini kapsayan bir hareket olarak Osmanlı Devleti'nin genel reform çabalarına da katkıda bulunmuştur.⁹⁶ Oluşturulan Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan ordularının merkez ve bölgeleri/dairelerinin belirlenme süreci ve en önemlisi de bu ordulara nefer temin etme işi, modernleşen ordunun merkezileşmedeki rolünü göstermekteydi.

Savaş ilmi ve sanatında uzmanlaşma ve buna bağlı olarak talim maddesini uygulamakla askeriyenin yenilenmesi hedeflenmiş, reformun merkezini ise "orduyu büyütme" teşkil etmiştir. Bunu yaparken ahaliye sıkıntı vermemek ve bölgelerin kapasitesini dikkate almak devletin belirlediği kaidelerdi. Ancak rediflerin nizamiye birliklerine dahil edilmesi ile başlayan zorlu süreç, "sıkıntısız" addedilen yerlerden daha fazla nefer temini olarak devam etmiş ve öngörülen fikirler en azından uzun bir müddet hayata geçirilememiştir. Özellikle uzak taşrada merkezi kararların uygulanmasında inisiyatif bölgedeki idareciye bırakılmış ve bu da mülki-askeri idarenin

⁹⁵ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2017, s. 77.

⁹⁶ Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti", *Askerlik İş'i: Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul 2017, s. 525.

birleşmesinin zeminini hazırlamıştır. Ordu müşiri ve eyalet valisinin tek kişi olmasıyla mevcut iki başlılık engellenmiş ve böylelikle reformların uygulanmasına hız verilmek istenmiştir. Fakat burada da şahsi kabiliyetin ön plana çıktığı görülmüş, programların hayat bulması idarecinin istidatına bırakılmış ve istikrarlı bir çizgi yakalanamamıştır.

Mülki, mali ve askeri reform programlarını içeren Tanzimat'ı "tatbik edici" unsurlardan biri olan ordunun dönüşümü, modernleşen devletin sancılarının bir nüvesini teşkil etmiştir. Merkez siyaset yeniden yapılanma politikaları gereğince daha çok merkezileşmeyi takip ettiğinden insanlarla yakın temas daha da önemli hale gelmiştir. Bu husus devlet evrakında "*işbu ordu-yı hümmâyunların tanzim ve teşkilinden murâd-ı mücerred memâlik ve bilâd ve istihsâl-ı asâyiş-i ahâli*"⁹⁷ ifadesiyle daha net vurgulanmıştır. İç asayiş ve sınır güvenliğini sağlama, beledî faaliyetler başta olmak üzere bayındırlık hizmetleriyle vergi toplamayı sağlıklı bir şekilde sokma, zorunlu askerliği tesis etme gibi belli başlı maddeler, ordunun başat vazifelerini oluşturmuş ve söz konusu teması yürütecek en mühim mekanizma ordu olmuştur. Sonuç olarak, 1843 askeri düzenlemesinin ilk zamanlarında yaşanan zorluklar giderek kaybolmuş, 1869'daki ikinci tensikat, 1870, 1886 ve 1914 Kur'a Kanunlarıyla nefer toplama işinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve askeri sistem daha güçlü hale getirilmiştir.

KAYNAKÇA

1) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a) Belgeler

- Cevdet-Askeriye (C. AS)
- İrade-Dahiliye (İ. DH)
- İrade-Meclis-i Mahsus (İ. MMS)
- İrade-Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)
- İrade-Mesail-i Mühimme (İ. MSM)

⁹⁷ BOA., A. MKT., 23/20, 26 RA 1261/4 Nisan 1845.

- Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)
- Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A. AMD)
- Sadaret Divan Name-i Hümayun Evrakı (A. DVN. NMH)
- Sadaret Müteferrik Evrakı (A. M)
- Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A. MKT)
- Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL)

b) Defterler

- Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kanunnâme-i Askerî Defterleri (A. DVNS. KNA.d)
- Bâbiâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. AYN.d)
- *Mühimme-i Asâkir Defterleri*

2) Gazete ve Düsturlar

Takvîm-i Vekâyi

Cerîde-i Havâdis

Düstur, I. Tertip, I, Dersaadet 1289

Düstur-ı Askerî, Dersaadet, 1287

3) Kaynak Eser, Yayınlanmış Eser ve İncelemeler

AHMED ÂSİM, Mütercim, *Âsim Efendi Tarihi*, I-II, nşr. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2015.

AHMED CEVAD, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, III, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 6127.

AHMED CEVDET, *Târih*, XII, İstanbul 1309.

AKYILDIZ, Ali, "Sâdık Rifat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 2008, XXXV, 400-401.

AKYÜZ, Fatih, *Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu Örneği (1848-1876)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

AYAR, Mesut, *Bektaşilikte Son Nefes: Yeniçeriliğin Kaldırılmasından Sonra Bektaşilik*, İstanbul 2009.

AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Ankara 1994.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, İstanbul 2006.

- BAYKARA, Tuncer, "Osmanlı Reformlarının İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, (1995), X, 1-11.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, "Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti", *Askerlik 'İşi': Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul 2017, s. 523-556.
- BEYDİLLİ, Kemal, "III. Selim dönemi Reformlarına Mouradgea d'Ohsson'un Katkıları- The Contributions of Mouradgea d'Ohsson to the Reforms of the Reign of Selim III", *The Torch of the Empire Ignatius Mouradgea d'Ohsson and the Tableau Général of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century – İmparatorluğun Meşalesi XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson*, İstanbul 2002, s. 95-101.
- , "İslahat: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Kadar", *TDVİA*, İstanbul 1999, XIX, 174-185.
- , "İgnatus Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizâm-ı Cedîd'e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasi Hayatı", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1984, XXXIV, 247-314.
- , "Moltke, Helmuth von", *TDVİA*, İstanbul 2005, XXX, 267-268.
- BİLGE, Mustafa, "Arnavutluk", *TDVİA*, III, 383-390.
- BRUÏNESSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, çev. Banu Yalkut, İstanbul 2008.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Ankara 2008.
- ÇAĞMAN, Engin, *III. Selim'e Sunulan İslahat Layihaları*, İstanbul 2010.
- , *III. Selim'e Takdim Edilen Layihalara Göre Osmanlı Devleti'nde İktisadî Değişme*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz, "1843 Askerî Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, V, 41-54.
- ÇELİK, Yüksel, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*, Ankara 2013.

- , "II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, LII (2018), 227-266.
- , "Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)", *"Nizâm-ı Kadîm'den 'Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi/Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 565-589.
- DE KAY, James Ellsworth, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, çev. Serpil Atamaz Hazar, ed. Recep Boztemur, Ankara 2009.
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1972.
- DOĞAN, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.
- ERDEM, Hakan, "Recruitment for the Victorious Soldier of Muhammad in the Arab Provinces, 1826-1828", *Histories of the Modern Middle East -New Directions-*, ed. Israel Gershoni, Hakan Erdem, Ursula Woköck, London 2002, s. 189-206.
- ESAD EFENDİ, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293.
- GENCER, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleten*, Ankara 1946, X, 40, s. 641-703.
- HEİNZELMANN, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2009.
- İMRE, Vacide, *Selim III'e Verilen Layihalar*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1946.
- KARAL, Enver Ziya, "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, I/6 (1942), s. 414-425; II/8 (1942), s. 104-111; II/11 (1943), s. 342-351; II/12 (1943), s. 424-432.
- LEVY, Avigdor, "II. Mahmud Döneminde Askeri Reform ve Ulema/Military Reform and The Ulema in The Reign Of Mahmud II", *II. Mahmud: Yeniden Yapılandırma Sürecinde İstanbul/İstanbul in The Process of Being Rebuilt*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 151-161.

- , "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No. 3, (Jul., 1982), s. 227-249.
- LUCASSEN, Jan,-ZÜRCHER, Erik Jan, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, der. Erik Jan Zürcher, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 1-22.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayer, V, İstanbul 1996.
- MERT, Özcan, "Âyan", *TDVİA*, İstanbul 1991, IV, 195-198.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1999.
- MORIER, John Philip, *Memoir of a Campaign with the Ottoman Army in Egypt*, London 1801.
- ÖĞRETEN, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, Ankara 2014.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Ordu", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 362-367.
- , "Sekkân-ı Cedîd", *TDVİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 328-329.
- ÖZCAN, Besim, *Islahatla İlgili III. Selim'e Sunulan Layihalar (Tatarcık Abdullah Efendi Layihası)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1985.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, "Harfûş", *TDVİA*, İstanbul 1997, XVI, 165-167.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 2014.
- SEZER, Hamiyet, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX (1998), s. 215-237.
- SHAW, Stanford J., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", çev. M. Faruk Çakır, *Türkler*, Ankara 2002, XII, 609-628.
- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği*, İstanbul 2007.
- SUNAR, Mehmet Mert, *Cauldron of Dissent: A Study of The Janissary Corps (1807-1826)*, Binghamton University, Basılmamış Doktora Tezi, New York 2006.

- ŞANİ-ZÂDE, Mehmed Ataullah, *Şânîzâde Tarihi*, I-II, nşr. haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008.
- ŞİMŞEK, Veysel, "The First "Little Mehmeds": Conscript for the Ottoman Army, 1826-1853", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2014, XLIV, 265-311.
- TALLET, Frank, "Batı Avrupa'da Askerler, 1500'ler-1790", *Askerlik 'İşi': Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul 2017, s. 131-162.
- TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 2001.
- UYAR, Mesut,-Erickson, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul 2014.
- ÜNVER, Metin, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, İstanbul 2016, s. 205-222.
- YEŞİL, Fatih, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, İstanbul 2016.
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum 1826-1839*, İstanbul 2009.
- , "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2017, s. 47-111.
- YURDAKUL, İlhami, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılansında Yeni Bir Yöntem: Kur'a Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular -Oluşum, Teşkilat ve İşlev-*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, s. 433-442.
- ZEKİ, M. Emin, *Kürdistan Tarihi*, Ankara 1992.

“THE PROBLEMS OF THE REDIFS’ ADJUSMENT AND THE SUPPLY OF SOLDIERS DURING THE
TRANSITION TO “MULTI-ARMY SYSTEM” WITH THE ARMY REGULATION OF 1843”

Abstract

In paralel with the evil trend of the state, the need of modern army increased and the "soldier" material was processed Imperial Edict Of Gulhane (Tanzimat Fermanı) in 1839. Although this area underwent important reforms during the Mahmud II period, the military transformation took an important distance during the reign of Abdülmecid and afterwards. With the 1843 military regulation, a multi-army system was created, the Ottoman Empire's lands were thought of as five parts and an army was placed in each region. These armies which are called as Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu and Arabistan are the most important indications of the centralized state. In this article, the details of the Ottoman military regulation in 1843, the process of formation of the armies, the adaptation of the basic positions of the "redifs" in the reserve position, census and "kur'a" have been investigated, and it is emphasized that the "army" concept became the most important instrument in implementing Tanzimat reforms. This work in which the 1869 regulation was excluded focuses on the task of recruiting soldiers of the armies and the decisions taken by the center to deal with the echoes of the provinces and especially the efforts to fortify the compulsory military service.

Keywords

Ottoman army, Military regulation, Redif, Recruitment, Kur'a-i şer'iyye